

1. INLEIDING

Enkele woorden ter inleiding van mijn bachelorscriptie binnen de studie Nederlandse taal en literatuur aan de Karelsuniversiteit in Praag.

1.1. Motto en motivatie

Het motto dat mijn scriptie draagt is afkomstig uit de Nederlandse roman *Sonny boy* (2004) van de Nederlandse schrijfster Annejet van der Zijl. Hoewel dit boek geen streekroman is, vind ik dat ik geen beter motto kon vinden, die de sfeer in beide geanalyseerde boeken kan karakteriseren. De ik-verteller van *Joe Speedboot* (2006) beschrijft de herfst als volgt:

De lucht was grijs als daklood, zware wolken drukten het licht uit de uiterwaarden. Aan de horizon kierde nog een laatste, bleke streep licht. Een zwerm spreuwen zocht een heenkomen, meeuwen ruzieden boven de donkere velden en ver weg veegden regensluiers door het grijs. Het vooruitzicht van weer een winter bedrukte me. (Wieringa 2005: 225)

Aan het begin van *Boven is het stil* (2006) zegt de ik-verteller: “Het regent en de harde wind heeft de laatste bladeren uit de es geblazen. November is niet kraakfris en stil meer.” (Bakker 2006: 9). Dus de twee geanalyseerde boeken hebben ten minste één ding gemeen – een sombere herfst.

Toen ik in het eerste jaar van mijn bachelor zat, had ik qua taalvaardigheid zeer beperkte mogelijkheden om Nederlandse romans te lezen. Ik moest me op de Tsjechische vertalingen concentreren. Ik begon hart te hebben voor oudere Nederlandse en Vlaamse streekromans. Tsjechische lezers kennen zeer goed de oudere streekromans (voornamelijk van Vlaamse regionalisten S. Streuvels, F. Timmermans en E. Claes). Het merendeel verscheen vooral om het volk moreel te ondersteunen in de onvrije tijden (tijdens de Duitse bezetting en het communistische regime), andere waren het resultaat van het zorgvuldige werk van de vertalers en vertaalsters die de Nederlandstalige literatuur in Tsjechië wilden verspreiden, zoals Krijtová¹ (1990: 159-162) constateert.

1.2. Het begrip streekroman

Wat in literatuurgeschiedenissen en lexica in eerste instantie opvalt, zijn de uiteenlopende definities van de streekroman. Wat onder dit begrip wordt verstaan en hoe de streekroman aangeduid wordt, verschilt per auteur. Regionale literatuur, dialectliteratuur,

---

¹ *Průvodce dějinami nizozemské literatury* (1990). *Beknopte geschiedenis van de Nederlandse literatuur* beschrijft de periode vanaf de eerste Nederlandse zin tot en met de jaren tachtig van de twintigste eeuw en is geschikt voor het brede lezerspubliek.

platteldsroman, dorpsroman enz. worden als synoniemen voor het begrip streekroman gebruikt. Laat ik even dit begrip toelichten. Streekroman is een romangenre, waarin talrijke schilderachtige beschrijvingen van het dorpse of kleinsteedse milieu een centrale plaats bekleden. Personages spreken een dialect of het dialectisch getint Nederlands. Typisch voor dit genre zijn streekgebonden motieven: o.a. de ondergang van een boerengeslacht, generatieconflicten, de bedreiging van het platteland door de stad en de fysieke geconditioneerdheid. De definitie gegeven door het *Lexicon van literaire termen* (2007: 416) staat in mijn scriptie centraal:

[Streekroman] is [v]erhaalkunst gekenmerkt door een opvallende en gewoonlijk schilderachtige beschrijving van het landelijke leven. De klemtoon wordt gelegd op de eigen aard van een volk of een land en op de geconditioneerdheid van de mens door de streek waarin hij leeft. Het dialect speelt er wegens de couleur locale een belangrijke rol. Bepaalde motieven, eigen aan een landelijk of kleinsteeds milieu, keren steeds terug: generatieconflicten, de ondergang van een oud boerengeslacht, de bedreiging van het platteland door de stad enz. Die thematiek wordt meestal vanuit een mild realisme geobserveerd, vaak zelfs geïdealiseerd [...].

1.3. De ontwikkeling van de streekroman

Hoewel ik me op de Nederlandse auteurs toespits, behandel ik in hoofdstuk 2.3. ook de romans van de Vlaamse auteurs omdat deze streekromanschrijvers een sleutelpositie in de ontwikkeling van dit genre innemen. Streekroman kent in Nederland en Vlaanderen een vrij lange traditie. Door Knuvelde (1973) wordt Jacob Jan Cremer, de auteur van dorpsvertellingen *De Betuwsche Novellen* (1852-1855), als de eerste streekromanschrijver aangeduid. De vroege Vlaamse streekroman kan door twee schrijvers gerepresenteerd worden, namelijk door Stijn Streuvels (*De Vlaschaard*, 1907) en zijn landgenoot Cyriel Buysse (*Het recht van den sterkste*, 1893). Aan het begin van de twintigste eeuw en vooral in het Interbellum genieten populariteit auteurs zoals Streuvels, Timmermans, Claes en Antoon Coolen. Met hun geïdealiseerde werken reageren ze op de industrialisering, het kapitalisme en later op de Eerste Wereldoorlog. In het Interbellum kunnen we spreken over de Friese schrijfster Nienke van Hichtum. In haar (volks)boeken beschrijft ze het leven van gewone dorpsbewoners. Na de Tweede Wereldoorlog verschijnt een verwaarloosbaar aantal romans die als streekroman aangeduid kunnen worden.

Na de millenniumwisseling begint de Nederlandse streekroman te herleven. Tv-programma's gebaseerd op de reality show *Boer zoekt Vrouw* beginnen een enorme populariteit te genieten. Soortgelijke tv-programma's zijn trouwens bij het Tsjechische publiek ook geliefd.

Er zal al het vierde seizoen van *Farmář hledá ženu* (*Boer zoekt Vrouw*) worden uitgezonden. In 2012 heeft een Tsjechische televisiezender de reality show *Farma* (*Boerderij*) gepresenteerd.

Schouten (2008) stelt dat de aandacht gericht op het platteland gepaard gaat met het verlangen naar oer-Holland. Steeds meer schrijvers beginnen hun boeken op het platteland te situeren. In het kader van “**de nieuwe plattelandsliteratuur**” behandelt hij zowel de fictie als de non-fictie auteurs. We kunnen zowel spreken over jongere debutanten (Martin Hendriksma, Ricus van de Coevering...) als over bij het brede publiek al bekende auteurs (Jan Siebelink, Max Niematz...). Als voorbeeld van non-fictie noemt hij twee dorpsbiografieën van de in Nederland erkende auteurs, namelijk *De graanrepubliek* (1999) van Frank Westerman en *Hoe God verdween uit Jorwerd* (1996) van Geert Mak.

1.4. De Nederlandse hedendaagse streekroman: onderzoeksgebied

De hedendaagse Nederlandse streekroman is een onderzoeksgebied waarmee een paar literatoren zich bezighoudt. Af en toe verschijnt er een kort artikel dat enkele aspecten van de streekroman belicht. Als voorbeeld noem ik “‘Riet zegt ik kan altijd’”. Gerbrand Bakker en het ‘neoregionalisme.’ (2010) van de hand van Tom Sintobin. De meest recente grondige analyse van groot belang is een proefschrift van Annemarie van Buuren *De taal van het hart : retorica en receptie van de hedendaagse streekroman* waarop ze in 2005 aan de Rijksuniversiteit Groningen is gepromoveerd. Ik kom er op terug in hoofdstuk 1.5., waar ik de gebruikte bronnen bespreek.

Het feit dat dit gebied weinig bestudeerd is, is één van de redenen waarom ik het onderzoek naar dit romangenre zal doen. Een persoonlijke waardering van Tommy Wieringa en Gerbrand Bakker vormde uiteraard een extra motivatie voor het schrijven van deze scriptie.

1.5. Secundaire bronnen

Graag wil ik mijn secundaire bronnen voor het theoretische deel bespreken. Ten eerste gaat het om het proefschrift *De taal van het hart : retorica en receptie van de hedendaagse streekroman* (2005) van Johanna Maria van Buuren. Zoals ze zelf benadrukt, ze buigt zich niet over de literaire of ideologische waarde van de romans. Van Buuren onderzoekt achtergronden van het leesplezier, de aantrekkingskracht van streekromans op vrouwen aan de hand van de analyse van enkele verhaalelementen, namelijk de structuur, schematische plot, stereotypen, de perceptie van het platteland, liefdesgeschiedenissen, het taalgebruik en het moederfiguur. Dit veelomvattende proefschrift is inspirerend voor het theoretische deel van mijn bachelorscriptie. Namelijk om te zien dat er geen consensus over de terminologie heerst en om de ontwikkeling van dit genre te beschrijven.

Ten tweede maak ik gebruik van twee artikelen, namelijk ‘Rozen en doornen’ van de hand van Xandra Schutte dat in 1998 in de *Groene Amsterdammer* is verschenen. Ze bespreekt wat voor dit genre typerend is. In het tweede artikel ‘Schrijver zoekt boer’ beschrijft de literaire criticus Rob Schouten de ervaring die de streekroman in de laatste jaren kent.

1.6. Het onderzoekscorpus

Laat ik nu de titel die deze scriptie draagt even toelichten. De tijdbeperving *hedendaagse* moeten we in de literair-historische context van dit romangenre plaatsen. Zoals we zien, ‘hedendaags’ hangt samen met het “golfje moderne plattelandromans”, dat na de millenniumwisseling begint, Schouten (2008).

Onder het begrip *Nederlandse* bedoel ik de literatuur in Nederland. In het analytisch deel zal ik me over twee romans buigen, die door de Nederlandse auteurs zijn geschreven, namelijk *Joe Speedboot* van Tommy Wieringa en *Boven is het stil* van Gerbrand Bakker. Hier moet nogmaals benadrukt worden dat ik in hoofdstuk 2.3. ook een aantal Vlaamse streekromanschrijvers vermeld, omdat ze een grote bijdrage geleverd hebben aan de ontwikkeling van dit romangenre. In hoofdstuk 2.4., waar ik de recente boeken bespreek, is geen sprake van de Vlaamse literatuur. Het begrip *streekroman* heb ik al boven benaderd.

Ik wil vermelden dat mijn scriptie geen compleet overzicht geeft op het gebied van de hedendaagse Nederlandse streekroman. De omvang van de bachelorscriptie staat dat niet toe. Het doel van deze scriptie is niet echt comparatief. Ik zal de ontwikkeling benaderen, die streekroman in de afgelopen decennia onderging, alleen aan de hand van de definities en niet aan de hand van de vergelijking met een concreet boek. Bedoel je dat het uitkomst van de scriptie relatief is? Dan klopt *niet echt comparatief* niet.

1.7. Methode en vraagstelling

Ik zal nu de methodologie en de secundaire bronnen toelichten. Bij de concrete analyse hanteer ik *Literair mechaniek* (1999), de inleiding tot de structuralistische analyse van verhalen en gedichten van de hand van Erica van Boven en G. J. Dorleijn. Het boek bestaat uit drie delen – *Genres, Poëtisch taalgebruik* en *Verhalende teksten*. Bij de analyse zal ik grotendeels van het derde deel gebruikmaken.

Ik zal nu een paar woorden zeggen over de structuralistische analyse. De structuralistische analyse ontwikkelde zich in Praag in de periode 1926-1948. We spreken dan over Praags structuralisme, Tsjechisch structuralisme of Praagse Linguïstische Kring. Onder andere kunnen we de belangrijkste wetenschappers noemen – Mukařovský, Trubetzkoy of Vodička, Van Bork (2012: Praagse school). Bij structuralistische analyse wordt accent op vier

aspecten gelegd. Ten eerste zijn het relaties tussen allerlei niveaus binnen het werk. Ten tweede binaire opposities, waarvan men graag gebruik maakt, dus tegenstellingen zoals dag/nacht. Ten derde intertekstualiteit, dat wil zeggen de relaties van het kunstwerk met andere kunstwerken en de artistieke traditie. Ten laatste spreken we over de structuren van artistieke communicatie, zodat we kunnen beantwoorden via welke processen wij aan literaire teksten betekenis toekennen.

Ik schenk mijn aandacht op volgende hoofdvragen:

1) Welke kenmerken van de streekroman komen in de boeken *Joe Speedboot* van Tommy Wieringa en *Boven is het stil* van Gerbrand Bakker terug?

a) Is er sprake van de kenmerken die in het *Lexicon van literaire termen* (2007: 416) aan de streekroman worden toegeschreven?

b) Vertonen de boeken de kenmerken die in het artikel van Xandra Schutte aan de streekroman worden toegeschreven worden?

c) Van welke literaire eigenschappen kan er verder gesproken worden? Kunnen we spreken over een nieuwe traditie van de Nederlandse streekroman?

1.8. De indeling

Ten laatste bespreek ik de indeling van deze scriptie. Mijn bachelorscriptie bestaat uit zeven delen. In *Hoofdstuk 1* behandel ik de inleiding, dat wil zeggen de doelstelling, de beschrijving van de methodologie en de bronnen waarvan ik gebruik maak. In *Hoofdstuk 2* breng ik de algemene definities van het begrip streekroman onder woorden en de kenmerken van de hedendaagse streekroman. Vervolgens beschrijf ik de beknopte ontwikkeling van de Nederlandse en Vlaamse streekroman en een aantal nieuwe boeken die in de afgelopen decennia zijn verschenen. In *Hoofdstuk 3* analyseer ik de romans *Joe Speedboot* en *Boven is het stil* aan de hand van het klassieke literair-theoretische instrumentarium Literair mechaniek. In *Hoofdstuk 4* geef ik een korte samenvatting van de analyses. Ik herhaal welke verschillen en overeenkomsten de bovengenoemde boeken vertonen. Met *Hoofdstuk 5* sluit ik deze scriptie af. Het hele onderzoek wordt nogmaals kort samengevat. In het voorlaatste deel vermeld ik in alfabetische volgorde de bibliografie waarvan ik in deze scriptie gebruik maak. Het laatste deel bevat bijlagen.

2. THEORETISCH DEEL: De literair-historische context

2.1. De streekroman: definities en kenmerken

Ten eerste zou ik graag willen vermelden dat dit hoofdstuk géén compleet overzicht geeft van genre-definities en terminologische kwesties. Het begrip streekroman zal ik vanuit twee invalshoeken behandelen. In hoofdstuk 2.1 noem ik de definities die aan de streekroman toegekend worden in de literatuurgeschiedenissen en de lexicons van literaire termen. Deze definities beschrijven de streekroman in de loop van tijd, voornamelijk in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. In hoofdstuk 2.2 vestig ik de aandacht op de kenmerken die vooral in hedendaagse streekromans te vinden zijn.

In een aantal publicaties heb ik gezocht naar een definitie voor **streekroman**. Wat wordt eigenlijk onder streekroman verstaan? Ik heb een tiental begrippen gevonden die allemaal iets met elkaar te maken hebben. Soms worden ze als synoniemen gebruikt, soms verschillen ze op belangrijke punten van elkaar.

Van Buuren (2005: 41) concludeert in haar proefschrift dat “[...] met betrekking tot de term “streekroman” in de literatuurgeschiedenissen een opvallend gebrek aan consensus heerst [...]”. Dit verschijnsel kan als gevolg van de literaire ontwikkeling van de streekroman worden beschouwd. De streekroman in zijn literair-historische context zal ik in hoofdstuk 2.3 behandelen.

Er zijn publicaties waarin weinig of helemaal géén sprake van de streekroman is. Het gaat vooral om de hedendaagse literatuurgeschiedenissen. Als voorbeeld noem ik *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. 1885 – 1985*. Anbeek (1990) behandelt de term streekroman helemaal niet. Hoewel de inhoudsopgave van *Nederlandse literatuur: een geschiedenis* (1998) geen bovengenoemd begrip bevat, worden Claes en Timmermans wel als schrijvers van anekdotische doorspekte streekromans genoemd. Buysse, Coolen, De Man, Streuvels worden vermeld, maar niet in verband met de streekroman. Tevens worden bovengenoemde schrijvers genoemd door Brems (2006) maar niet in samenhang met de streekroman.

Dautzenberg (1999: 180) geeft een hele korte uitleg van wat een streekroman is. Volgens hem is het een romanggenre dat op ruimte of plaats gebaseerd is. Onder deze definitie kunnen natuurlijk meerdere literaire genres vallen.

In het *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* (2002) is het begrip **dorpsroman** te vinden. Met daarnaast de kortere vorm **dorpsnovelle**, bijv. *Betuwsche novellen* van Jan Cremer (1856). Allebei behoren ze tot het genre **streekroman** (of **regionale literatuur**). De

dorpsroman, die tot de triviale literatuur wordt gerekend, wordt uitgelegd als “[r]oman waarin het leven van een bepaalde dorpsgemeenschap wordt beschreven. Vaak wordt die gemeenschap getekend rond één centrale figuur: “[...] de dorpspastoor, de arts [...], de notaris of een andere belangrijke figuur uit het dorp.” Als voorbeeld kan hier *Dorp aan de rivier* (1934) van Antoon Coolen gelden. Centraal in het verhaal staat de Friese dorpsdokter Tjerk van Taeke.

Als synoniem voor de streekroman staat hier het Duitse begrip **Heimatliteratur**. Die was zeer populair in de jaren twintig van de twintigste eeuw, onder invloed van de nationaalsocialistische *Blut und Boden*-ideologie in Duitsland, zoals Van Uffelen (1887: 445) stelt. In die tijd werden vooral de Vlaamse streekromans (S. Streuvels, F. Timmermans, J. Fabricius, E. Claes e.a.) vertaald. Tot op heden wordt in Duitsland de Nederlandstalige streekroman met Heimatliteratur geassocieerd. Zie voor meer informatie over Heimatliteratur de publicatie van Karelheinz Rossbacher (1975).

Het *Letterkundig lexicon voor neerlandistiek* (2002) onderscheidt naast de bovengenoemde termen nog het begrip **dialectliteratuur**, “[...] ter onderscheiding van de streekliteratuur of de dorpsroman verdient het aanbeveling de term dialectliteratuur te reserveren voor volledig in het dialect geschreven literair werk.” Als voorbeeld kan hier de Groningse roman *'n Oetmiening ien 'n Jachtwaaide* (1871) van Wicher Reinkingh gelden. Natuurlijk kunnen we niet elk boek waarin de personages dialect spreken, een streekroman noemen. Dialect wordt in de meeste gevallen gebruikt om een bepaalde omgeving te karakteriseren.

In het *Letterkundig lexicon voor neerlandistiek* (2002) is eveneens het begrip streekliteratuur (of regionale literatuur) te vinden. Typerend voor deze literatuur is “[...] de beschrijving van een bepaalde landelijke streek en de bewoners daarvan.” De nadruk wordt bovendien gelegd op het gebruik van dialect, de beschreven streek, de sociale verhoudingen en de interactie tussen de mens en zijn omgeving.

In *Literaire kunst* (1993: 39) kunnen we een aantal samenhangende factoren vinden. Hier is sprake van **streekverhalen** of van de zogenaamde regionale roman. Lodewick legt de klemtoon op het gebruik van dialect of het dialectisch getint Nederlands, op beschrijving van folkloristische eigenaardigheden en op een (soms idyllische, geïdealiseerde) omgeving, waarin de roman zich afspeelt.

Van Gorp (2007: 445) noemt bij het begrip streekliteratuur nog bepaalde motieven die we in veel van deze verhalen vaak tegenkomen zoals generatieconflicten, de ondergang van een oud boerengeslacht, de bedreiging van het platteland door de stad enz.

Uit de publicaties en de literatuurgeschiedenissen trek ik de conclusie dat er verschillende begrippen bestaan om naar hetzelfde te verwijzen. Het hangt er vanaf, vanuit welk perspectief de definities worden bekeken en welk aspect moet worden benadrukt. Hoewel de streekroman bij verschillende benamingen wordt genoemd, zijn er een aantal samenhangende factoren waardoor we een beeld van de streekroman kunnen vormen. Ik zal gebruik maken van het begrip streekroman, ofschoon ik in dit hoofdstuk meer begrippen heb behandeld. In mijn scriptie neemt de definitie uit het *Lexicon van literaire termen* (2007: 416) een sleutelpositie in:

Verhaalkunst gekenmerkt door een opvallende en gewoonlijk schilderachtige beschrijving van het landelijke leven. De klemtoon wordt gelegd op de eigen aard van een volk of een land en op de geconditioneerdheid van de mens door de streek waarin hij leeft. Het dialect speelt er wegens de couleur locale een belangrijke rol. Bepaalde motieven, eigen aan een landelijk of kleinsteeds milieu, keren steeds terug: generatieconflicten, de ondergang van een oud boerengeslacht, de bedreiging van het platteland door de stad enz. Die thematiek wordt meestal vanuit een mild realisme geobserveerd, vaak zelfs geïdealiseerd [...].

2.2. De kenmerken van de hedendaagse streekroman

In dit hoofdstuk geef ik een kort overzicht van een aantal terugkerende kenmerken van de **hedendaagse streekroman** die in het artikel ‘Rozen en doornen’ van Xandra Schutte worden gepresenteerd. Ik heb geconstateerd dat de definitie, die ik in hoofdstuk 2.1 behandel, kenmerken bevat die in de streekromans uit de negentiende en uit de eerste helft van de twintigste eeuw te vinden zijn. Dus de definitie heeft betrekking op de boeken, die zich in een andere tijd en op een andere plaats en in andere sociale ruimte afspelen en die daarom soms andere motieven bevatten. Hiermee wil ik zeggen dat tussen de nieuwe streekromans (in dit geval *Boven is het stil* en *Joe Speedboot*) en de traditionele romans van Coolen, Streuvels, Timmermans enz. een kloof van meer dan veertig jaar bestaat. Daarom kunnen ze natuurlijk op belangrijke punten van elkaar verschillen. Het is dus volkomen duidelijk dat ze niet alleen met behulp van de oudere definities onderzocht kunnen worden. Uit mijn verdere onderzoek zal blijken welke overeenkomsten en verschillen deze twee boeken vertonen.

Laat ik eerst even het artikel van Xandra Schutte² analyseren. Schutte heeft ‘Rozen en doornen’ in mei 1998 in *De Groene Amsterdammer* gepubliceerd. Hier wil ik graag een belangrijk feit benadrukken. In 1998, in het jaar van uitgave, was er nog geen nieuwe

---

2 Xandra Schutte is essayiste. Op haar naam staan veel essays en artikelen over literatuur, kunst, feminisme en andere sociologische thema's. Ze werkte bij een aantal Nederlandse kranten en literaire tijdschriften. <<http://www.groene.nl/redactie/1>>, (04-06-2012).

streekroman verschenen. Om precies te zijn, geen streekroman die volgens Schouten (2008) tot “[...] moderne golfje plattelandsromans [...]” behoort.

Nu zal ik in een paar woorden toelichten, wat Schutte dan onder het begrip streekroman verstaat. De door Schutte bestudeerde streekromans vallen onder de categorie die per definitie minderwaardig is, ze behandelt zogenaamde ‘damesromans’. Van Buuren (2005: 149) beschrijft deze romans als streekromans die opgevat worden als mechanische, uitgeputte replica’s van hun klassieke voorgangers (voor voorgangers zie hoofdstuk 2.3).

‘Rozen en doornen’ vind ik een naam met een dubbele betekenis. Ten eerste staat in dit artikel expliciet dat het een verwijzing is naar een citaat uit een boek van de streekromanschrijfster Annie Oosterbroek-Dutschen. Ten tweede kan het als een ironische verwijzing naar andere streekromans beschouwd worden. Dat blijkt uit het feit dat er in veel streekromans emotioneel getinte woorden staan. Als voorbeeld noem ik de damesroman *Geen roos zonder doornen* (1996).

Op het eerste gezicht is duidelijk dat dit artikel op scherpe en ironische toon is geschreven. Op basis van een paar boeken die Schutte heeft geanalyseerd, geeft zij een beeld van de typische Nederlandse streekroman van schrijfsters zoals Gerda van Wageningen of de ongekroonde koningin van de streekroman, Henny Thijsing-Boer³. Ze behandelt alleen maar streekromans die zowel letterlijk als figuurlijk apart van de “Literatuur” staan. Deze dikke boeken, vaak dubbelromans, roepen een negatieve connotatie op en ze worden niet als volwaardige literatuur beschouwd. Daarom zijn ze in de meeste boekwinkels niet beschikbaar en moeten ze via een telefoonnummer besteld worden.

Ten eerste beschrijft zij in geuren en kleuren de triviale omslagen van de boeken. Meestal is er sprake van figuraties die streekgebonden zijn zoals oude boerderijtjes, dieren, kerktorens, stoere knechten en aantrekkelijke blauwogige boerinnen. Uit alles stralende liefde is het belangrijkste punt van de streekroman.

Schutte is van mening dat de streekromans het Holland beschrijven, dat al lang niet meer bestaat. In oer-Holland, dat in feite al lang niet meer bestaat, is geen ruimte voor multiculturaliteit, sociale onzekerheid en andere actuele maatschappelijke verschijnselen. Verder vindt zij dat vrouwen aantrekkelijke, blonde, blauwogige boerinnen zijn. Personages dragen typische oer-Hollandse namen zoals Geertrui de Boer en ze stellen typische Hollandse

---

3 Henny Thijsing-Boer was een Nederlandse schrijfster (1933-2011). Ze heeft bijna honderd boeken geschreven. Haar werken die een protestants-christelijke signatuur dragen werden in het Groningse platteland gesitueerd. <<http://nos.nl/artikel/243037-auteur-thijssingboer-overleden.html>>₁ (13-11-2012).

en bijna ouderwetse deugden op prijs. De nadruk wordt vooral op godsdienst gelegd. Bruiloften en begrafenissen staan in het centrum van de hele dorpsgemeenschap en weerspiegelen in hoeverre mate de dorpsbewoners geliefd zijn door dorpsbewoners. Het is dus zonneklaar dat “mensenpraatjes, mensengeklets en koffiepraatjes” in streekromans een belangrijke rol spelen (Schutte: 1998). Wat de ruimte betreft, symboliseren dorpen alles, wat gezellig, veilig en vooral keurig is. Aan de andere kant staan de steden, die vooral negatief beoordeeld worden.

Bovendien noemt Schutte het genre streekroman hybride. Het verhaal speelt zich in een ouderwetse ruimte af maar tegelijkertijd zijn er uiteenlopende hedendaagse problemen te vinden. Als voorbeeld noemt zij verkrachting, homoseksualiteit, zelfmoord en seksuele afwijkingen. Schutte komt tot de conclusie dat de streekroman probleemroman geworden is. Zij verwijst naar het feit dat hoewel de streekromanschrijfsters de streekroman in een stabiele ruimte trachtten te plaatsen, ze botsten met een Nederland dat niet meer veilig en ordelijk is.

2.3. Een beknopt overzicht van de ontwikkeling van de streekroman in Nederland en Vlaanderen

Zoals de titel van dit hoofdstuk luidt, ga ik me op de ontwikkeling van de streekroman toespitsen. Hoewel ik in hoofdstuk 3 de boeken van de Nederlandse auteurs analyseer, kan ik de Vlaamse traditie van de streekromans niet weglaten. De Vlaamse geïdealiseerde streekromans uit de twintigste eeuw bekleeden een belangrijke plaats in de ontwikkeling van de streekroman.

De traditie van natuurbeschrijvingen is heel lang. De manier waarop mensen hun omgeving beschreven onderging veel veranderingen. Knuvelder (1973: 431) is van mening dat er in een aantal oudere literaturen sprake is van beschrijvingen van het landelijke leven en dat de streekroman verwantschap vertoont met oudere literaire genres.

Mathijssen (1987: 91) noemt een nieuw genre in de eerste helft van de negentiende eeuw waarin veel aandacht aan de natuur, omgeving en aan het eigen volk besteed werd – de historische roman. In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond de realistische novelle die nog idealistisch bleef. De hoofdpersonages behoorden tot lagere klassen, ze waren burgers, boeren en arbeiders die de volkstaal spraken. Personages uit de hogere kringen waren er niet meer.

De Nederlandse schrijver Jacob Jan Cremer debuteerde met een historische roman. Later richtte hij zijn aandacht op dorpsvertellingen, waarmee hij de basis van de streekroman vormde voor schrijvers als Stijn Streuvels, Herman de Man en Antoon Coolen. Bovendien is

Knuvelder (1973) van mening dat “*De Betuwsche Novellen* (1852-1855) en de *Overbetuwsche Novellen* (1856-1866) [...] hem [stempelen] tot de eerste Noordnederlandse schrijver die de dorpsnovelle tot een eigen genre verhief.”.

Deze dorpsvertellingen waren iets nieuws in de traditie van natuurbeschrijvingen en verheugden zich in deze tijd onder invloed van de romantiek een grote populariteit. De dorpsroman bevat moraliserende thema's en stereotiepe zwart-witbeschrijvingen van dorpen en steden.

Nadat de Vlaamse schrijver Hendrik Conscience zijn beroemde historische roman had geschreven, begon hij interesse voor sentimentele en idealistische dorpsnovellen en dorpsromans te vertonen zoals Knuvelder (1973: 567) stelt. O.a. noemt hij de dorpsroman *De loteling* (1850) over de lotgevallen van de naïeve boerenzoon Jan.

In de tweede helft van de negentiende eeuw is deze idealistische stroming in grote mate veranderd. Van Gorp (1998: 416) noemt deze tendens een harde variant van de streekroman. Romans begonnen meer realistisch te zijn en op veeleer rauwe manier het leven van boeren en landarbeiders te beschrijven. Cremers latere sociaal geëngageerde dorpsroman *Anna Rooze* (1867) behandelt ongewenste zwangerschappen van jonge vrouwen en kindermoord.

Van Buuren (2005: 37) beschrijft twee generaties streekromanschrijvers: De eerste generatie wordt door Stijn Streuvels (*De Vlaschaard*⁴, 1907) en zijn landgenoot Cyriel Buysse (*Het recht van den sterkste*⁵, 1893) gerepresenteerd. Het gaat om romans die monumentaal en mystiek zijn. Tot de tweede generatie van kleiner formaat behoren meestal vrouwelijke auteurs. In het artikel ‘Een dolgedraaide wereld: modernisme in het proza’ wordt meer over het zgn. damesproza gesproken.⁶ Deze romans waren populair, maar in hoge mate schematisch en triviaal.

Van Gorp (1998: 416) onderscheidt in het algemeen ook twee generaties streekromanschrijvers. De eerste wordt door Cremer en Conscience gerepresenteerd. Deze auteurs beschrijven het primitieve leven van boeren op een zeer idealistische manier. De tweede generatie kwam in de eerste decennia van de twintigste eeuw en kan als reactie op de industrialisering en het kapitalisme worden beschouwd. Bekende auteurs zijn Streuvels, Timmermans, Claes en Coolen.

---

4 De roman over het generatieconflict tussen een boer en zijn zoon.

5 De roman over een dorpsmeisje dat met haar gewelddadige man moet leven.

6 <<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/20ste/literatuurgeschiedenis/lg20002.html>>, (11-04-2012).

De streekroman was tussen de wereldoorlogen zeer populair. Zo concludeert Van Buuren (2005: 38): “De belangstelling wordt gezien als reactie op de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog, de snelle technologische ontwikkelingen en de teloorgang van het traditionele dorpsleven.”

In het Interbellum genieten zowel de Heimatliteratur in Duitsland (en Duitse vertalingen van de Vlaamse streekromans) als de streekroman grote populariteit. Noch de Heimatliteratur noch de streekroman bleven buiten de politieke situatie. Heimatliteratur werd negatief beoordeeld door de racistische ideologie en de streekroman werd geraakt door de verzuiling. Van Buuren (2005: 39) onderscheidt drie voorbeelden van zuilen. Coolen representeert de katholieke zuil, de schrijfster Anne de Vries⁷ de protestantse en Theun de Vries (*Stiefmoeder Aarde* 1935) de sociale zuil.

In verband met het Interbellum kunnen we ook spreken over Nienke van Hichtum. Zij is vooral bekend door haar kinderboeken die zij in het Nederlands en in het Fries schreef⁸. Zoals Aukje Holtrop (2003) in haar artikel stelt, schreef Van Hichtum boeken, die zij zelf volksboeken noemde. Ze waren geschikt voor een breed publiek, arbeiders, boeren, jongeren, volwassenen enz. Vandaag heeft dit soort boeken vooral een documentaire functie. Ze schreef over het leven van gewone mensen, zodat iedereen zich ermee kon identificeren. Als voorbeeld noemt Holtrop *Drie van de Oude Plaats* (1938). Het boek gaat over het huwelijk tussen de boerenjongen Jan en het stadsmeisje Trine. Het boek geeft ons een beeld van het dagelijkse leven van de dorpsbewoners in het midden van de negentiende eeuw: wat Trine moet doen totdat ze geaccepteerd wordt door de dorpsgemeenschap, welke gewoontes ze moet volgen enz.

Typerend in de jaren vijftig voor de Nederlandse literatuur is, dat die gekenmerkt wordt door een gevoel van desillusie, aldus Van Buuren (2005: 39). een typisch voorbeeld is Gerard Reve's *De Avonden* (1947). Mensen keren zich naar oer-Hollandse deugden als zuinigheid en beheersing.⁹

---

7 Anne de Vries was een Nederlandse schrijfster. Uit haar werk wordt (het vaakst) genoemd: *Bartje* (1935), de ontwikkelingsgeschiedenis van een Drents arbeiderskind, 1935. Daarop volgden *Verhalen uit het land van Bartje*. Dan een nieuwe roman: *Hilde*, 1939, de geschiedenis van een jonge vrouw, die door een rijke boerenzoon in de steek gelaten wordt; met Drentse folklore. In 1940 het vervolg op *Bartje: Bartje zoekt het geluk*. Ook stelde ze het *Groot-Nederlands Boerenboek* samen.
<http://www.dbnl.org/tekst/laan005lett01_01/laan005lett01_01_8118.php> (11-04-2012).

8 Kinderstreekroman als: *Jelle van Sipke-Froukjes* (1932), *Schimmels voor de koets of... vlooiën voor de koekepan?* (1936). Holtrop (2003): Boeken zonder God, verheerlijking van de natuur en zonder demonisering van de grote stad.

9 <<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/20ste/literatuurgeschiedenis/lg20009.html>>, (12-04-2012).

Van Buuren (2005: 40) concludeert dat in recente literatuurgeschiedenissen weinig sprake van de streekroman is. Ten eerste kan het begrip streekroman een negatieve connotatie oproepen in verband met de fascistische ideologie. Ten tweede stelt zij dat er vanaf de jaren veertig geen auteur van grote naam is die een streekroman heeft geschreven.

Rob Schouten (2008) schrijft dat in de grote naoorlogse romans boeren en het platteland geen hoofdrol spelen en de provincie ook als iets exotisch fungeert. Schouten noemt een roman die in de jaren zestig verschenen is – *Vijand gevraagd, 'n boerenroman* (1967) van de Nederlandse auteur Jacq Firmin Vogelaar. Dit boek werd niet met een serieuze bedoeling geschreven. Het was slechts een poging om dit genre belachelijk te maken. De romans die met een serieuze bedoeling werden geschreven, werden tot het genre vermaaklectuur gerekend, o.a. *Liefde in Peelland* (1947) van Toon Kortooms.

Op basis van de grote populariteit van tv-programma's zoals *Boer zoekt vrouw*¹⁰ en van romans die zich op het platteland afspelen, kwam Schouten tot de conclusie dat de streekroman in de laatste jaren comeback als literair genre gemaakt heeft. Hij is ervan overtuigd dat dit verschijnsel iets te maken heeft met “een romantisch verlangen naar een soort oer-Holland”. Wij keren terug “[...] naar een wereld van eenvoudige emoties, van harde werkers die met hun handen iets opbouwen, een strijd om het bestaan waar geen junks, modekoningen of geflipte intellectuelen aan te pas komen.” De boeken die Schouten bespreekt zal ik in het volgende hoofdstuk behandelen.

2.4. De recente boeken

De literatuurcriticus Rob Schouten (2008) stelt vast dat de Nederlandse streekroman een regelrechte comeback maakt in de Nederlandse letteren, zowel in de fictie als in de non-fictie. De plattelandscultuur is ook voor non-fictieauteurs een interessant onderwerp. Hoewel de boer nu een bedreigde soort lijkt te worden, maakt hij een echte comeback in de Nederlandse letteren. Hij concludeert dat “[...] een romantisch verlangen naar een soort oer-Holland met oer-Hollanders [...]” zich opnieuw voordoet. Hij is van oordeel dat dat het gevolg is van zowel enorm populaire tv-programma's als ‘Boer zoekt vrouw’¹¹ als van de nieuwe romans en de maatschappelijke ontwikkelingen. Schouten spreekt over “[...] de verstedelijkte babyboomers¹² [...]” die opnieuw interesse voor de eigen plattelandscultuur zijn beginnen te tonen. De auteurs

---

10 Zie voor meer informatie: <<http://www.bzv.kro.nl/>>, (12-04-2012).

11 <<http://boerzoektv1995rouw.kro.nl/>>, (12-04-2012).

12 Iemand die geboren is tussen 1945 en 1965. <<http://www.woorden.org/woord/babyboomer>>, (12-04-2012).

beschrijven niet het Holland dat al lang niet meer bestaat, zoals het wordt beschreven in het artikel van Schutte. Zij geven echter het spiegelbeeld van het hedendaagse leven weer, van problemen en allerlei andere verschijnselen. Schouten noemt dreigende snelwegen, pretparken en voortvarende planologen. Deze verschijnselen nemen in de boeken een sleutelpositie in. Vanuit literair standpunt zijn deze boeken, geschreven door de jongste generatie streekromanschrijvers, geen bijzondere werken en hun boodschap lijkt eenduidig te zijn. In de volgende hoofdstukken buig ik me over de door Schouten behandelde **plattelandsromans**. In een paar zinnen schets ik de inhoud van het boek, de thematiek en waar nodig andere aspecten.

2.4.1. Fictie

2.4.1.1. *Knielen op een bed violen*

In 2005 verscheen bij de Bezige Bij in Amsterdam de nieuwe roman van Jan Siebelink *Knielen op een bed violen*. In hetzelfde jaar werd hij met de AKO-literatuurprijs bekroond (Home page AKO-literatuurprijs). Net als *Boven is het stil* is dit boek een vader-zoonroman. Het vierhonderd vijfenveertig bladzijden tellende boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel beschrijft de jeugd van Hans Sievez, het tweede deel het leven van zijn zoon Ruben. Hans, die vroeger een bescheiden en zuinige man was, begint steeds meer zijn aandacht op het strenge calvinistische geloof te vestigen en de familie staat op de tweede plaats. In dit verhaal kunnen we de opvattingen over God volgens Holtrop (2003) behandelen. Ze benadrukt dat:

Streekromans religieuzer waren dan de romans waarin het grotestadsleven werd beschreven. [...] De helden en heldinnen van de dorpsvertelling waren zonder uitzondering vroom [...]. [D]at soort vroomheid was wel aardig, schilderachtig zelfs, maar het hoorde thuis op het platteland, ver van de grote stad.

2.4.1.2. *Sneeuweieren*

Sneeuweieren (2007) van Ricus van de Coevering werd in 2007 met de hoogst gedoteerde Debutantenprijs van de stad Dordrecht bekroond. Van de Coevering is erin geslaagd het boerenleven op het Brabantse platteland authentiek te beschrijven. Het verhaal wordt niet geïdealiseerd en geromantiseerd afgeschilderd. *Sneeuweieren* vertelt een ingetogen verhaal van een boerengezin dat in de omgeving van het fictieve dorpje Ampel woont. Een huiselijke boerenvrouw Olga leidt het leven van onvervulde dromen. Alhoewel ze professioneel zangeres wilde worden, trouwde ze met de kippenboer Harm. Omdat Olga geen kinderen kan krijgen, adopteren ze David uit Ghana. Tot Harms grote spijt koestert David geen belangstelling voor het leven als pluimveehouder, wel voor het lezen en het bestuderen van de natuur. De onvrede

in het gezinsleven bereikt het toppunt na een ongeluk waarbij David doodgeschoten wordt door zijn eigen vader.

2.4.1.3. *Ziekzoekers*

Het boek van Anne-Gine Goemans verscheen in 2007 bij uitgeverij De Geus in Breda. De roman was een van de genomineerden voor de Libris Literatuur Prijs. Het verhaal geeft een inzicht in de cultuur, de list en het bedrog in de bollenstreek in Zuid-Holland. Dit boek geeft een goed voorbeeld van de roman waarin de hedendaagse problemen worden geplaatst. De familie Zeevoet heeft in de tweede helft van de twintigste eeuw een invloedrijke bloemenhandel opgebouwd. Vijftig jaar later wordt het bedrijf door de zoon Roelof overgenomen. Hij heeft een brede visie op de tulpenhandel maar het maken van zijn carrière is niet succesvol. Het boek behandelt bovendien echtscheiding, het leven met gehandicapten en vooral de zingeving van het leven. Net als in *Knielen op een bed violen* kunnen we een kijkje nemen in de bloemenhandel en de moeilijke relatie tussen vader en zoon en tussen ouders en hun kinderen.

2.4.1.4. *Kromzicht*

Max Niematz is geen debutant. Hij is auteur van een aantal romans, gedichten en verhalen. Het kan lijken dat Niematz door de nieuwe stroming van streekromans was geïnspireerd. Hij heeft echter al eerder een paar van zijn verhalen op het platteland gesitueerd. Dat benadrukt Vullings (2008). Het hele verhaal speelt zich aan het begin van de twintigste eeuw af. Het boek geeft ons een beeld van de rivaliteit tussen twee boerengeslachten. Een fictief Oost-Nederlands dorpje Kromzicht is onder invloed van twee families. De familie Hensius en Tiedema. Allebei de geslachten beschikken over grond, vee en loyale dorpsbewoners in hun dienst/en hebben loyale dorpsbewoners in dienst. De ambitieuze en excentrieke Ludo Hensius heeft grote dromen over hoe zijn zaak zich verder moet ontwikkelen. Zijn tegenstander Berend Tiedema is een introvert die met zijn hoofd onder de koeien blij is. Een ziekte die tussen het vee in het dorp uitbarstte en de intrige van Ludos echtgenote Klazien vormen een climax van het boek, waarna alles bij het oude blijft. De omschrijving van de omgeving en het dialect roepen de sfeer en de achtergrond overtuigend op.

2.4.1.5. *Familie vlees*

Martin Hendriksma debuteerde in 2008 met de roman *Familie vlees*. In 2009 stond het boek op de longlist Libris Literatuur Prijs (Home page Libris Literatuur Prijs). Harmen, een jongen van het Drentse platteland, die als knecht werkt, maakt carrière en werkt zich op tot eigenaar van een vleesfabriek. In dit boek is het standenverschil tussen Martin en zijn echtgenote aanwezig. Hij is een bezitloze jongen, zij is de dochter van de baas voor wie Martin

werkt. Martin en zijn echtgenote hebben een tweeling, de jongens Warmond en Victor. Warmond, die slimmer is, wordt de lievelingszoon van zijn vader. Martin kiest hem als zijn opvolger. De zaken van Warmond in Amerika lopen slecht af. Hij komt plotseling om het leven dus moet Victor het bedrijf overnemen. Die verdient te weinig geld met het bedrijf dus moet het aan de concurrent verkocht worden. Ten slotte besluit de concurrent om de onrendabele fabriek te sluiten. Victor heeft een idee om het dorp te moderniseren. Op de plaats van de afgebroken fabriek moet een recreatiegebied ontstaan met een kabelbaan en verschillende soorten attracties. Zowel in *Familievlies* als in *Boven is het stil* treedt het motief van een verkozen zoon op.

2.4.2. Non-Fictie

De plattelandscultuur is ook voor non-fictieauteurs een interessant onderwerp. Schouten noemt twee bestsellers uit de jaren negentig. Een biografie van een dorp *Hoe God verdween uit Jorwerd* (1996) van Geert Mak en *De graanrepubliek* (1999) van Frank Westerman.

2.4.2.1. Hoe God verdween uit Jorwerd

Deze biografie¹³ van de hand van Geert Mak verscheen in 1996. Het boek brengt het Friese dorp Jorwerd in beeld in de periode van 1945-1995 die de stille periode wordt genoemd. Het gaat om de tijd waarin het boerenleven ingrijpend is veranderd door de snelle technologische ontwikkelingen, economische veranderingen, levensopvattingen enz. Jorwerd speelde in het midden van de negentiende eeuw een rol als een zelfstandig minicentrum waarin veel winkels, cafés en familiebedrijfjes waren. In de stille periode is de situatie helemaal anders. De oude dorpsgemeenschap moet zich aanpassen aan een razend tempo en vooral aan de verstedelijking. Het is niet meer mogelijk om zich van de vooruitgang te distantiëren.

2.4.2.2. De graanrepubliek

*De graanrepubliek*¹⁴ (1999) is een streekgeschiedenis van Oldambt, een gemeente in Oost-Groningen. Het onderwerp van dit boek is de opkomst en de ondergang van de rijke graanboeren en de opkomst van de politieke stromingen in de negentiende eeuw. Westermann beschrijft de enorme kloof tussen de arbeidersklasse en de graanboeren in het gebied rond Beerta, Finsterwolde en Nieuweschans, dat later ‘de Rode Driehoek’ wordt genoemd. Dit gebied was in die tijd onder invloed van de communistische partij die de absolute meerderheid aan stemmen haalde.

---

13 <<http://www.geertmak.nl/nl/Land/Boeken/Hoe%20God%20verdween%20uit%20Jorwerd>>, (10-12-2012).

14 <<http://frankwesterman.nl/start.php?ref=http://frankwesterman.nl/boek.php?lang=nl&id=8>>, (10-12-2013).

3. ANALYTISCH DEEL: Literaire analyse

3.1. Tommy Wieringa: *Joe Speedboot*

In dit hoofdstuk zal ik me buigen over twee Nederlandstalige prozaïsche werken, namelijk *Joe Speedboot* (2006) en *Boven is het stil* (2006). De boeken zal ik bestuderen aan de hand van *Literair mechaniek* (2003). Ik wil vermelden dat niet alle aspecten in dezelfde mate worden geanalyseerd. Enkele aspecten worden nauwelijks beschreven, terwijl op personages, ruimte, motieven, taalgebruik en thematiek meer aandacht wordt toegespitst. De hoofdvragen waarop ik me in deze scriptie zal concentreren, luiden:

2.4.1.5. Welke kenmerken van de streekroman komen terug in de boeken *Joe Speedboot* van Tommy Wieringa en *Boven is het stil* van Gerbrand Bakker?

- a) Is er sprake van de kenmerken die in het *Lexicon van literaire termen* (2007: 416) aan de streekroman worden toegeschreven?
- b) Vertonen de boeken de kenmerken die in het artikel van Xandra Schutte aan de streekroman worden toegeschreven worden?
- c) Van welke literaire eigenschappen kan er verder gesproken worden? Kunnen we spreken over een nieuwe traditie van de Nederlandse streekroman?

3.1.1. Omslag, motto

Zowel Van Buuren (2005: 1) als Schutte (1998) zijn van mening dat boekomslagen van de streekromans stereotype figuraties vertonen. Op deze omslag is een heuvelachtige achtergrond en de helderblauwe hemel te zien. Op de voorgrond stond een bruine zwartharige jongen die tussen zijn schouder en oor een sinaasappel heeft. Naar mijn mening roept de omslag absoluut geen streekgebonden connotaties op en voldoet daarom niet aan deze stellingen.

Dit boek wordt aan Rutger Boots opgedragen, een voormalige schoolgenoot van Tommy Wieringa, die als tienjarige door een dronken automobilist aangereden werd. Hij was negen maanden van de wereld en elke dag baden ze in de klas voor hem. (Peppelenbos: 2011).

Dit boek draagt een motto, een levensbeschouwing van een legendarische Japanse samoerai Miyamoto Musashi waarop de opbouw van *Joe Speedboot* gebaseerd is: “Er wordt gezegd dat de samoerai [/] een tweevoudige Weg heeft, [/] van het penseel en het zwaard.”

3.1.2. Boektitel

De boektitel is ontleend aan één van de hoofdpersonages die ik in hoofdstuk 3.1.6.1.2. zal analyseren.

3.1.3. Opbouw

Het boek bestaat uit drie delen – *Penseel*, *Zwaard* en *En toen*. Zowel *Penseel* (p. 9-197) als *Zwaard* (p. 201-308) zijn nog in een aantal hoofdstukken te verdelen. De structurele generalisatie van het boek is gebaseerd op Musashi's werk *Het boek van de vijf Ringen*. Zoals het motto luidt, de weg van de samoerai is tweeledig. Fransje's weg bestaat uit het schrijven (passief, het eerste deel) en het strijden (actief, het tweede deel). In *En toen* (p. 311-316) beschrijft Fransje terugkijkend wat er na Joe's terugkeer uit Afrika gebeurd was.

3.1.4. Beknopte inhoud

Dertienjarige Fransje Hermans ligt ruim twee honderd dagen in coma, nadat hij door een cyclomaaier is aangereden. Hij kan voorlopig niet praten en de enige functionerende ledemaat is zijn rechterarm. Door zijn ogen zien we alles wat gebeurt in een slaperige dorp Lomark dat binnenkort door de aanleg van een snelweg zal worden ingeklemd tussen de rivier en een hoge geluidswal. Hij beschrijft het dagelijkse leven van de dorpsgemeenschap en vooral de lotgevallen van een vriendenkring. Drie jongens – een nieuwkomer Joe Speedboot, Christof Maandag, Engel Eleveld en één nieuw Zuid-Afrikaans meisje Picoïen Jane Eilander, alias PJ. De jongens construeren onder leiding van Joe een functionerend vliegtuig, omdat ze PJ's naakte moeder in haar tuin willen zien zonnebaden.

Joe's moeder wordt in Egypte op een Nubiër Mahfouz smoorverliefd. Hij laat in Egypte zijn souvenirwinkeltje achter, trouwt met Regina en verhuist naar Lomark. Hij kan niet wennen aan het leven in Lomark, hij bouwt een feloek op en zeilt terug naar zijn vaderland.

Na de eindexamens gaan Joe en Engel naar de kunstacademie in Enschede. Christof gaat rechten studeren in Utrecht en PJ schrijft zich in voor literatuur in Amsterdam. Fransje blijft in Lomark en wordt papierbrikettenmaker. Na een paar weken stopt Joe zijn studie, begint een relatie met PJ en wordt shovelmachinist in een Lomarkse asfaltfabriek. Joe overtuigt Fransje om met het armworstelen te beginnen. Na een paar weken neemt Fransje deel aan een paar toernooien in België, Polen en Duitsland. Inmiddels komt Engel onder vreemde omstandigheden in Parijs om het leven. Tijdens de laatste wedstrijd breekt Fransje zijn arm en stopt met het armworstelen. Joe begint vervolgens een raceshovel te construeren om in de Parijs-Dakar te kunnen participeren. Hij is toevallig verloren vlakbij de woonplaats van Papa Afrika. Fransje gaat ervan uit dat hij zijn stiefvader ging zoeken.

In het laatste deel wordt samengevat hoe het verhaal afliep. Joe verliet Lomark omdat PJ een relatie met Christof is begonnen. Fransjes moeder overleed aan een lymfeklierkanker. PJ trouwde met Christof en beviel van haar eerste zoon. Fransje assimileerde tot een prototype van een Lomarker, hoewel hij het de hele tijd bleef te weigeren.

3.1.5. Verteller

Vanaf het eerste hoofdstuk is duidelijk dat in het verhaal de ik-verteller Fransje Hermans aan het woord is. In het verhaal zijn alleen de gedachten van de ik-verteller vertegenwoordigd. Zijn talrijke innerlijke monologen worden in het algemeen in v.o.t. en v.v.t. uitgedrukt. Hij communiceert met anderen door middel van gebaren en een pen en papier. Zijn uitingen worden in het boek in groot letters gedrukt.

In de analyse moet ik uiteraard rekening houden met het feit dat Fransje onbetrouwbare verteller is. In principe is elke ik-verteller in beperkte mate onbetrouwbaar want we zien de gebeurtenissen door de ogen van één persoon. Hier kunnen we vaststellen dat Fransje een onbetrouwbare verteller is aan de hand van twee stellingen. Ten eerste becommentarieert hij wat in zijn omgeving gebeurt vanaf de positie van een jongen die in coma ligt. Ten tweede geeft hij vaak informatie die hij via via heeft gehoord. In zulke gevallen is Fransje alleen de bemiddelaar van de informatie en geen getuige. In het laatste deel *En toen* keert de verteller terug alsof uit de toekomst. Dit verschijnsel zal ik in hoofdstuk 3.1.8. behandelen.

3.1.6. Personages

In dit hoofdstuk zal ik de personages die in het verhaal optreden, de revue laten passeren. Ik onderscheid twee categorieën – hoofdpersonages en bijpersonages. Verder concentreer ik me op het psychologische criterium van verdeling in round en flat characters. In de analyse zal ik me toespitsen op de streekgebondenheid, naam, rol in de dorpsgemeenschap en kenmerken gegeven door Schutte (1998). De namen bespreek ik aan de hand van Meertens Instituut www.meertens.knaw.nl die over de Nederlandse Voornamen Databank en De Nederlandse Familienamenbank beschikt¹. In twee tabellen in de bijlagen heb ik een aantal naamdragers en de provincie gerangschikt, waarin de naam het meest voorkomt en eventuele streekgebondenheid per provincie.

3.1.6.1. Hoofdpersonages

3.1.6.1.1. Fransje Hermans, Fransje de Arm

Fransje krijgt zijn bijnaam op basis van zijn enige functionerende lichaamsdeel. Hij karakteriseert zichzelf als: “Één functionerende arm met veertig kilo lam vlees eraan.” (Wieringa 2006: 11), “De eenarmige bandiet met zijn bionische ogen.” (Ibid.: 33) of “Ik, half mens, half wagen[.]”¹⁵ (Ibid.: 56). We kunnen Fransje als een round character aanduiden. Hij

---

15 Hier is mogelijk een intertekstuele verwijzing naar de bijnaam van Eddie Merckx die hij in de jaren zeventig had gekregen – half men, half fiets. (Fotheringham 2012: 10).

onderging een grote ontwikkeling die we in de loop van het verhaal kunnen volgen, hoewel hij fysiek statisch is. Hij had zich voorgenomen nooit een Hermans te worden, nooit een Alles-Wordt-Minder-Man te worden, nooit te beginnen met drinken, maar toch kan hij de verandering niet tegenhouden.

3.1.6.1.2. Achiel Stephaan Ratzinger, Joe Speedboot

Hij heeft zijn naam veranderd omdat hij geloofde dat hij met zijn echte naam nooit zou kunnen worden wat hij wilde zijn. Joe is de naam van een lied van Jimmy Hendrix¹⁶, Speedboot is een toevallige keuze. We kunnen Joe als een round character aanduiden. Hij is geen typische streekgebonden personage, hij is een kracht van buiten die alles op zijn kop heeft gezet. Fransje geeft een bijna mythisch beeld van Joe. Joe en Fransje staan diametraal tegenover elkaar. Een stoere naam tegenover een verkleinwoord, een dynamische personage tegenover een statische, een binnenstander tegenover een buitenstander.

3.1.6.2. Bijpersonages

3.1.6.2.1. Christof Maandag

Ik zal deze personage aan de hand van een beschrijving van de heilige Christoforus analyseren. Zwaenepoel (2008: 57-58) stelt dat hij in Lycië leefde, een historische streek aan de zuidkust van Turkije. Hij was arrogant en wil de machtigste personen in de wereld dienen, maar hij steunt ook anderen in hun zorgen en angsten. In de Byzantijnse schilderkunst wordt hij vaak als een reus met een hondenkop afgebeeld. De bovengenoemde karaktereigenschappen passen goed bij Christof. De familie Maandag is de machtigste en waarschijnlijk de meest welgestelde familie in het dorp. Fransje beschrijft Christof als een arrogante, grootsprakerige en veel te zelfbewuste jongen, maar tegelijkertijd zeer belezen en intelligent. Als een dikke vriend van Joe probeert hij Joe altijd te helpen.

Volgens Jöckle (1995: 107) is Christoforus de patroonheilige van de automobilisten, schippers, reizigers en pelgrims. Dat past heel goed bij dit verhaal, waarin veel gereisd wordt en de snelheid en beweging benadrukt wordt – Regina naar Egypte, armworstelen, het vliegtuig, de rally Parijs-Dakar, de zeiltocht van Papa Afrika, de snelweg. Ten laatste vind ik interessant de afbeelding van de heilige met een hondenkop en de toevallige dood van Engel. Christof is geen typische Lomarker, we kunnen hem als een round character aanduiden.

---

16 <http://en.wikipedia.org/wiki/Hey_Joe>, (10-02-2013).

3.1.6.2.2. Engel Eveld

Engel wordt beschreven als een wonderlijke jongen die je enthousiast kan maken en die een gevoel van vriendschap snel kan opwekken. Hij is een talentvol kunstenaar die in Parijs in vreemde omstandigheden is overleden, een hond van het balkon heeft op zijn kop gevallen. Engel is een flat character, hij speelt een kleine rol in het verhaal.

3.1.6.2.3. Picolien Jane Eilander, PJ

Hoewel PJ een bloedmooi meisje is, voldoet ze helemaal niet aan de stellingen van Schutte over typische vrouwelijke personages in streekromans. Vanwege de politieke transformaties in Zuid-Afrika hebben de ouders van PJ besloten om naar Nederland te gaan. Het ideale beeld van PJ wordt ontluisterd in het verhaal *Om een vrouw* van haar ex-vriend Arthur Metz. In dit ingebedde verhaal zien we, dat ze een grote ontwikkeling heeft ondergaan, dus we kunnen PJ als een round character aanduiden. Deze ontwikkeling beschrijf ik in hoofdstuk 3.1.11.1.

3.1.6.2.4. De familie Hermans

De hele familie behoort op Fransje na tot flat characters. Ze zijn tot karikatuur van naar olie ruikende mannen in blauwe overalls gemaakt. Fransje's oudere broer Dirk wordt beschreven als een jongen die ruzies in kroegen veroorzaakt en geile grapjes maakt. Sam volgde een speciale school voor kinderen met leerstoornis. Zijn moeder is een zeer zorgzame, vrome vrouw die gelooft dat Moeder Marie aan Fransje een wonder gemaakt heeft.

3.1.6.2.5. De familie Ratzinger

Het gezin Ratzinger is een nieuwkomer in het dorp. Meneer Ratzinger kwam om het leven tijdens een ongeluk bij de verhuizing. Regina Ratzinger is in het dorp is ze bekend door haar bijbaantje – het breien van onverslijtbare wollen truien met “de goed gelijkende hoanties” op de borst (Wieringa 2006: 27). Zowel Regina als Joe's zus India Laksmi vind ik bijzondere en eigenaardige personages die de Joe's achtergrond goed illustreren. We kunnen ze als flat characters beschouwen. Ze voldoen niet aan Schutte's stellingen.

3.1.6.2.6. Mahfouz Hussein, Papa Afrika

Nubiër Mahfouz Hussein is de eerste geregistreerde man van donkere huidskleur in Lomark. Hij wordt beschreven als een man met een gelotioneerde snor als een cavia die door Regina als een tropische dandy werd gekleed (Ibid.: 86). We kunnen hem als een karikatuur van een niet-Europeaan beschouwen die plotseling in diverse Europese omstandigheden moet leven.

3.1.6.2.7. Pastoor Nieuwenhuis

Hij wordt als een karikatuur geschetst. Fransje vindt dat hij een bekrompen generatie pastoors vertegenwoordigt die nietszeggende preken en speeches houden. Hij spreekt over zijn zouteloze toespraken met betekenisvolle stiltes die hij tijdens de begrafeningen houdt. Hij leest de lievelingspassages uit de Bijbel (Johannes, Paulus) voor zonder rekening te houden met je leven, leeftijd, personage enz.

3.1.6.2.8. Alles-Wordt-Minder-Mannen

Een groepje van oudere Lomarkers die elke dag op een vaste plek op de dijk zit te roddelen. Fransje beschrijft ze als “[...] houtige oude tuinders van wie de meesten de Tweede Wereldoorlog nog hebben meegemaakt.” (Wieringa 2006: 21) Ze worden als karikaturen gepresenteerd. Belangrijk is vooral hun levensopvatting dat alles zal minder worden.

Zoals we in tabel 1 (zie bijlage 1) zien, bij vier voornamen en één achternaam wordt de aanwezigheid in gemeenten niet getoond. Dit kan het resultaat van mijn analyse niet vervalsen, omdat deze namen in Nederland te weinig voorkomen. Ik ben tot de volgende conclusies gekomen: In het verhaal worden de namen vertegenwoordigd die in verschillende mate in Nederland voorkomen. Streekgebondenheid per provincie kan ik niet vaststellen omdat de namen gelijk verspreid lijken. De geboortegemeenten, waarin het merendeel van de namen voorkomt, is voornamelijk Amsterdam, vervolgens Rotterdam en Groningen.

Bij de achternamen (zie bijlage 2) zien we, dat de verspreiding per gemeente wat diverser is dan bij de voornamen. De namen Hermans, Nieuwenhuis en Eilander komen in duizenden voor, terwijl drie laatste namen zelden voorkomen. Vier achternamen zijn per provincie streekgebonden.

3.1.7. Ruimte

In het algemeen kunnen we zeggen dat plaatsen in het boek divers zijn, deze locaties zijn reëel, behalve een fictief dorp Lomark. Doordat het verhaal zich in een fictieve plaats afspeelt, wordt duidelijk dat het om het verhaal gaat en niet zo veel om de specifieke omgeving. In verband met het dorp zijn er geen streekgebonden personages of plaatsen die hun authenticiteit verschaffen, nadat ze uit de context uitgehaald worden. De verhouding tussen Lomark en stad behandel ik verder in hoofdstuk.3.1.10.1.

Het verhaal speelt grotendeels zich af in Lomark en zijn naaste omgeving. Vervolgens is er sprake van plaatsen die Fransje bezocht vanwege het armworstelen. Tenslotte zien we door Fransje's ogen een paar exotische plaatsen zoals Egypte en de rally Parijs-Dakar, waar ik in mijn analyse weinig aandacht aan besteed.

3.1.7.1. Lomark

Lomark is een fictief dorp in het Oosten van Nederland vlakbij de Duitse grens. Dit dorp heeft twee belangrijke pijlers – de teerfabriek Bethlehem van Egon Maandag en de sloperij Hermans & Zn. Bij Lomark hoort het Gat van Bethlehem, de zandafgraving die ingepompt werd door bluswater. Fransje stelt dat Lomarkers door internationale omstandigheden niet geraakt worden en dat de meeste gebeurtenissen in de wereld aan ze voorbij gaan. Het beeld dat hij van Lomark geeft is overwegend negatief.

3.1.7.2. Armworstelen

Fransje neemt deel aan een aantal wedstrijden in Luik, Wenen, Mecklenburg-Voor-Pommeren in Duitsland, Halle en Poznan. Fransje is een passieve deelnemer op de achterbank, terwijl Joe achter het stuur zit. De reizen lijken op elkaar, ze worden nauwelijks beschreven. Ze stoppen een paar keer bij een benzinepomp om even te pauzeren en om iets te eten. Dan wordt een beeld van een atmosfeer geschetst met weinig betrekking op de stad zelf. We krijgen altijd bijna hetzelfde beeld van een toernooi: glaserinkel, luide stemmen, gespierde mannen, de wedstrijdtafel en de geur van bier en sigaretten.

3.1.7.3. Het weer

De weerbeschrijvingen vervullen een belangrijke functie, vooral in Fransje's dagboeken, waarin het genoteerd worden. Lomark wordt door het water omsloten en 's zomers is een deel van het dorp permanent onder water. Doordat het dorp geïndustrialiseerd is en dus weinig werk van het weer afhankelijk is, wordt het accent op het weer niet zo sterk gelegd.

3.1.8. Tijd

In dit hoofdstuk zal ik me toespitsen op belangrijke tijdsaspecten van dit verhaal. Rekening houdend met de hoofdvraag die ik in inleiding gesteld heb, is een grondige analyse van tijd niet nodig. Expliciete tijdsaanduidingen worden regelmatig in het verhaal gegeven waarop we makkelijk kunnen steunen. Het verhaal wordt vrijwel geheel in chronologische volgorde verteld, met een aantal flashbacks en sprongen in de tijd.

Het verhaal speelt zich af in de periode 1992-1999. Het verhaal begint op het punt, wanneer dertienjarige Fransje in coma ligt. Het ongeluk is in augustus 1999 gebeurd, hij lag 220 dagen in coma. In het ziekenhuis viert hij zijn veertiende verjaardag (Wieringa 2006: 12). De eerste expliciete tijdsaanduiding in het boek is januari 1993, waarin het gezin Eilander in Nederland is aangekomen (Ibid.: 50). In hetzelfde jaar begon PJ het derde jaar middelbare school (VWO) te volgen. Fransje heeft door het ongeluk één jaar verloren, dus veertienjarige Fransje zit in de derde klas met de vriendenkring. Verder weten we dat de vriendenkring één

jaar weg is uit Lomark, het gaat dus om schooljaar (herfst 1997), (Ibid.: 186). In hetzelfde jaar in oktober begint Fransje met armworstelen (Ibid.: 201). Het jaar erna in mei (1998) gaan ze nog naar de laatste wedstrijd in Poznan (Ibid.: 273). Joe neemt deel aan de rally Parijs-Dakar (1 januari 1999), respectievelijk Marseille-Sharm el-Sheikh. Dit tijdsverloop komt niet overeen met de werkelijkheid. Volgens Wikipedia (2013) werd dit parcours pas in 2003 gehouden. In 1999 werd de rally Granada-Dakar gehouden.

Ik zal even stilstaan bij het laatste hoofdstuk *En toen*, waarin Fransje retrospectief beschrijft hoe het met de vriendenkring was afgelopen. In dit hoofdstuk keert de verteller terug uit de toekomst. De eerste zin luidt: “We schrijven later, vele jaren later.” (Ibid.: 2005: 311) Hij merkt vervolgens op dat “PJ krijgt ouderdomskloofjes bij haar oren, mijn liefde voor haar is nooit bekoeld.” (Ibid.: 315) Rekening houdend met de verteltijd speelt het boek zich in de periode 1992-1999 af en de roman is pas in 2005 verschenen. Als we Fransje letterlijk nemen, dan is hij op het moment, wanneer hij het laatste hoofdstuk schrijft, een man van middelbare leeftijd. Het verhaal eindigt op het punt waarop Fransje een twintiger is. Als PJ kraaienpootjes heeft, dan moet ze een jaar of veertig zijn.

3.1.9. Taal

Fransje's taalgebruik is scherp en ironisch. Het boek staat vol van sierlijke en verrassende stijlfiguren die ik soms als niet-moedertaalspreker moeilijk vind. Ik zal een paar voorbeelden de revue laten passeren. We kunnen op syntactisch niveau een aantal afwijkingen van de woordvolgorde vinden. In dialogen, waar de taal vereenvoudigd wordt, kunnen we spreken over elipsen. Een voorbeeld van stijlfiguren die zich op woordniveau tonen, is een neologisme “mottenseks”(Wieringa 2006: 27). Hij maakt gebruik van verrassende beelden, vergelijkingen, hyperbolen en typeringen die met de bekrompenheid van anderen contrasten. Mahfouz krijgt na een winter de kleur “[...]van ongebeitst tuinmeubilair.” (Ibid.: 120) Een patatmeisje heeft “[...] fenomenale hammen” (Ibid.: 29) Verder lijken “nieuwsfeiten [...] net zo op elkaar als Chinezen” (Ibid.: 137). Het Lomarkse dialect is in het verhaal vertegenwoordigd in een uitdrukking “Ut was de hoan die kroanig blef.” (Ibid. 2005: 16) Het is de haan die kranig blijft. Fransje en zijn vrienden spreken jongerentaal, maar die is niet dialectisch getint. Dialogen die in het verhaal voorkomen zijn in het algemeen kort en helder. Ze passen goed bij de manier waarop Lomarkers met elkaar praten.

3.1.10. Motieven

In dit hoofdstuk zal ik de motieven bespreken die een bijdrage aan mijn analyse kunnen leveren. Het verhaal bevat natuurlijk veel meer motieven (een driehoek, het escapisme, verraad,

vriendschap...) dan ik op deze plaats zal behandelen, maar om andere motieven nader te definiëren zou hier veel tijd en aandacht vragen.

3.1.10.1. De verhouding tussen Lomark en stad

Het platteland wordt tegenover de stad gezet. Het plattelandsgevoel is alomtegenwoordig, mensen voelen zich tot bij dorp betrokken. Het platteland staat voor de natuur, het materieel niet verdorven gemeenschap en non-conformisme. De stad is hier een kwaadaardig element, plaats van verandering. Lomark werd door de stad bedrogen, want daar werd immers toch besloten dat de opbouw van E 981 zal doorgaan. De aanleg van de snelweg is een ingreep in de natuur, in het landschap waarmee het rustige dorpsleven geconfronteerd zal worden. De onderbreking van het landschap gaat met een onderbreking van sociale verbanden samen, ook al waren de sociale verbanden met het stadsleven niet sterk.

Het leven van de bijpersonages Engel en PJ wordt door de stad in grote mate beïnvloed. Engel komt om het leven tijdens zijn studie in Parijs. PJ begint in Amsterdam een rare relatie met een neurotische schrijver Arthur Metz en nog andere mannen. Haar fysieke, psychische en seksuele metamorfose wordt in het verhaal *De Hoer van de Eeuw* van Metz beschreven. Ik kom er op terug in hoofdstuk 3.1.11.2.

3.1.10.2. Folkloristische eigenaardigheden, geschiedenis

Fransje verzamelt in zijn kroniek *Geschiedenis van Lomark en zijn bewoners* allerlei anekdoten, roddels, folkloristische eigenaardigheden, historische feiten enz. Hij houdt zich graag bezig met de wortels van Lomarkse families. Hij schenkt bijvoorbeeld aandacht aan de familie Eleveld wier **ondergang van hun geslacht** door het noodlot is getroffen. Verder probeert hij uit te zoeken waar de familie van zijn moeder en zijn vader vandaan kwam. Vervolgens beschrijft hij de politieke situatie in Lomark in het Interbellum, de geschiedenis van de haan die het symbool van Lomark is enz.

3.1.10.3. Fysieke geconditioneerdheid

Er is sprake van een fysieke geconditioneerdheid van groepen mensen tot de streek waarin ze leven. Het manifesteert zich in het feit dat elke familie in het dorp een zoon heeft, die in de asfaltfabriek werkt. In verband met Fransje kunnen we ook over geconditioneerdheid spreken. Aan de ene kant kritiseert hij de dorpsse bekrompenheid, aan de andere kant voelt hij zich met het dorp en de dorpsbewoners nauw verbonden. Het is goed te zien in de scène, waarin Joe wat minachtend over het dorp spreekt en Fransje zich wat beledigd voelt. (Wieringa 2006: 209-210).

3.1.10.4. Geloof

Geloof werd in het dorp door pastoor Nieuwenhuis ondersteund. De kerk is één van de voornaamste bindende instanties in het dorp en speelt een belangrijke rol in de sociale controle. Fransje's moeder is een praktiserende gelovige. De hoofdpersoon en de vriendenkring lijken twijfels over het geloof te hebben. Verder is er sprake van de Radio God in de volksmond, radio-uitzending van de Evangelische Gemeente, waarnaar Lomarkers luisteren.

3.1.10.5. Bruiloften en begrafenissen

We kunnen makkelijk afleiden dat geloof bij de bruiloften en begrafenissen een band tussen de dorpsgemeenschap versterkt. Er is sprake van een paar begrafenissen, namelijk van Joe's vader, de grootmoeder van Christof, Engel en Fransje's moeder. Begrafenissen hebben altijd een vaste vorm, ze vertonen de mate waarop een overledene geliefd was door de dorpsbewoners. Ik zal een voorbeeld geven van de begrafenis van Louise Maandag, waarop Schutte's stelling klopt: "De kerk zat barstenvol. Een dode Maandag krijgt groot eerbetoon want veel mensen zijn op een of andere manier van hen afhankelijk. Nieuwenhuis deed ontzettend zijn best, hij sprenkelde water en schudde wierook met het heiligste wat hij in zich had." (Wieringa 2006: 120).

Een bruiloft komt in het verhaal één keer voor, namelijk van PJ en Christof. Zowel voor het gezin Maandag, de machtigste familie in het dorp als voor het gezin Eilander is het een goede gelegenheid om te laten tonen hoe ze welgesteld zijn en om hun sociale positie te bevestigen. De familie Eilander heeft een hogere status, ze wonen in een villa genoemd Het Witte Huis. Het beroep van meneer Eilander (tandarts) is een belangrijke statusindicator. In het dorp worden artsen met respect behandeld. Als voorbeeld kunnen hier bijvoorbeeld de personages van Tjerk van Taeke van Antoon Coolens *Dorp aan de rivier* (1934) worden genoemd.

3.1.10.6. Koffiepraatjes, publieke geheimen, roddels

Koffiepraatjes, publieke geheimen en roddels komen in het verhaal vaak voor. Ze maken een deel van het dagelijkse dorpsleven uit. Fransje noemt drie kringen waarin geruchten verspreid worden – een groepje vrouwen waarbij ook Fransje's moeder hoort, de Alles-Wordt-Minder-Mannen en vaste klanten in kroegen en cafés.

3.1.10.7. Leidmotief

Ik stel dat illusie en desillusie als leidmotief kunnen aanduiden. Dit motief manifesteert zich in eerste instantie in de structurele generalisatie van dit boek. Ten tweede betreft dit motief

bijna alle personages (Joe, PJ, Regina, Mahfouz...), maar ik zal de aandacht toespitsen alleen op de hoofdpersoon.

In het eerste deel is alles in beweging – Joe en PJ komen naar Lomark aan, het vliegtuig, Mahfouz feloek en zijn terugkeer naar Egypte. Fransje straalt optimisme en enthousiasme uit: “Je moet veel oefenen zegt meester Musashi. Niet PJ-dingen denken. Dat verzwakt. Veel oefenen. Verstenen. Dat is mijn Strategie.” (Wieringa 2006: 177) Aan het einde van het eerste deel komt een aantal desillusies – het beeld van PJ werd gedeeltelijk ontluisterd, de zaak rond geperste briketten, Joe wordt een shovelmachinist.

In het tweede deel komen andere desillusies – de relatie van Joe en PJ, Engel’s dood, Joe’s vertrek, het huwelijk van PJ en Christof, de assimilatie tot een prototype van een Lomarker. Fransje concludeert dat: “Ik herinner me de seppuku, de schone, rechte snede, maar dat is uiteindelijk niets voor mij. Ik heb mijn eer niet verloren, ik heb haar weggegeven, en wel bij vol verstand.” (Ibid.: 316)

3.1.11. Thematiek

3.1.11.1. Liefde

Schutte (1998) heeft liefde als het belangrijkste punt van de streekroman aangeduid. Ik ga ermee akkoord, omdat liefde een kwaadaardig element is dat een slechte indruk op de hele groep heeft. Liefde heeft een bijdrage aan de desillusie die Fransje en Joe betreft PJ begint een relatie met Joe, maar tegelijkertijd gaat ze vreemd met Fransje. PJ is vervolgens bij Joe weggegaan en trouwt uiteindelijk met Christof.

Ik zal even de bijzondere relatie van Regina en Papa Afrika de revue laten passeren. De manier waarop de relatie door Fransje wordt voorgesteld vind ik in bepaalde mate streekromanachtig, maar tegelijkertijd parodistisch. Joe beschrijft de relatie overdreven en lachwekkend als volgt: “Ze trouwde met mijn vader als hindoeprinces en met vader als Nefertiti. Die is de hele wereldgeschiedenis in haar eentje.” (Wieringa 2006: 131)

3.1.11.2. Hedendaagse problemen

Ten eerste wil ik benadrukken dat de verschijnselen die ik in dit hoofdstuk behandel, niet uitsluitend als hedendaags aangeduid kunnen worden. Met andere woorden, we kunnen zeker een aantal zulke voorbeelden in de oudere streekromans vinden. Ik zal me vooral focussen op de veranderingen in perceptie van multiculturaliteit, handicap enz. Anders gezegd, op welke manier worden deze verschijnselen door de dorpsgemeenschap bekeken.

Schutte (1998) stelt dat streekromans zich in de ouderwetse ruimte afspelen, archaïsche waarden op prijs stellen en tegelijk spelen moderne problemen er een essentiële rol. De

mengeling ervan vormt een idiote innerlijke gespletenheid. Ik ben van oordeel dat Wieringa niet pretendeert dat Nederland een veilige archaische plaats is. Het dorp is geïsoleerd in de zin dat het dorp door de snelweg en de rivier omhelsd wordt. Het betekent niet dat de tijd hier stilgestaan heeft. Volgens mij slaagde hij erin om de problemen die in de maatschappij voorkomen te schetsen.

Eerst schenk ik de aandacht aan **handicap**. Vanaf de eerste tot de laatste pagina zijn we met de gehandicapte verteller geconfronteerd. Hij heeft problemen om een normaal leven te leiden. De dagelijkse verzorging van zijn moeder is onvermijdelijk. Hij doet eigenlijk nergens aan mee, omdat het onmogelijk is. Hij zegt dat de klas langzaam aan zijn aanwezigheid gewend raakte. Mensen werpen altijd vreemde blikken op hem, er zijn sporen van minachting te vinden. Op een toernooi wil een tegenstander met Fransje niet armworstelen. Hij zag Fransje voor geen volledige tegenpartij aan. Fransje accepteerde het: “Niet tegen een stoelganger, zoals voetballers, niet willen spelen tegen een meisjesteam.” (Wieringa 2006: 216). Volgens mij berust deze stelling op een vooroordeel dat men aanvankelijk denkt dat elke rolstoelgebruiker imbeciel is.

Verder zal ik **boulimie** de revue laten passeren. Vanderlinden (2001: UZ Leuven) beschrijft boulimie als een eetstoornis die tot de psychiatrische problemen behoort. Trimbos instituut (2010) publiceert dat ongeveer 22.000 mensen (zowel mannen als vrouwen) aan boulimia lijden. Het aantal boulimie-patiënten neemt elk jaar toe met 2.200 mensen. We zijn met deze stoornis tijdens de PJ's ontluistering op neutrale manier geconfronteerd. Op het verhaal van Arthur Metz na is er geen expliciete aanduiding van deze ziekte. Zelfs is het feit dat PJ óóit dik was voor Fransje echt verrassend. In het verhaal wordt de overheersende opinie van vrouwen over het gewichtsverlies beschreven. Dat wil zeggen dat een groot aantal vrouwen denkt dat ze gelukkiger zouden zijn als ze een paar kilos lichter zouden zijn. Er wordt gesteld dat overgewicht vandaag als karakterzwakte en gebrek aan zelfcontrole wordt beschouwd. Dit heeft geleidelijk iets te maken met het schoonsideaal dat alomtegenwoordig is.

Hoewel multiculturalisme een zeer complex fenomeen is, zal ik **multiculturele samenleving** heel kort bespreken. Zowel PJ als Mahfouz worden meteen als exoten aangeduid. Een mooi bleek meisje met hemelsblauwe ogen en blonde krullen loopt in Lomark in het oog. Het Afrikaans werd als een nabije en geheimzinnige beschreven. Hoewel het gezin Eilander van blanke huidskleur is, worden ze toch als exoten nagekeken. Over Mahfouz zegt Fransje: “Wit is wit en zwart is zwart. Wij maken geen onderscheid hier.” (Wieringa 2006: 77).

Verder wil ik mijn aandacht aan **seksualiteit** besteden die in het verhaal zijn plaats inneemt. Dit thema hangt samen met Fransje en zijn vrienden en hun adolescentie. Vanaf de

eerste verwijzingen over PJ en het exhibitionisme van haar moeder tot de eerste seksuele ervaring van Joe, Fransje en Christof. In het middelpunt van dit thema staat PJ. Ze is het object van verlangen van de jongens. Haar rol in de vriendenkring heb ik al in hoofdstuk 3.1.11.1. behandeld.

Verder valt de klemtoon op **overspel**, precies gezegd op de perceptie van overspel. Ik zal vooral de beoordeling van het overspel benadrukken dat in verloop van tijd veranderd is. Dit thema bereikt het hoogtepunt tijdens de bruiloft, wanneer Joe met het vliegtuig boven de kerk vliegt met een transparant ‘HOER VAN DE EEUW’. Beide gezinnen werden daardoor belachelijk gemaakt, maar in principe beïnvloedt overspel niet meer de manier waarop een gezin in het dorp behandeld wordt. PJ ging met een aantal mannen vreemd, terwijl ze een vaste relatie had. In haar geval is haar seksuele leven geen obstakel om haar te accepteren.

Als voorbeeld noem ik de roman van Coolen *Herberg in 't misverstand* (1938), waarin Marjanne van een buitenechtelijke zoon beviel. De dorpsgemeenschap keert zich van haar af en iedereen roddelt over haar en haar echtgenoot.

3.2 Gerbrand Bakker: *Boven is het stil*

3.2.1. Omslag

Van Buuren (2005: 1) is van mening dat streekromans zijn “herkenbaar aan het gekleurde omslag met een tekening van een jonge, blozende boerin voor een rustieke hoeve [...]”. Op de omslagillustratie is een paar grazende koeien te zien en een stukje groen weiland, waarin de blauwe hemel met witte wolken weerspiegelt. Het lijkt alsof de koeien aan de hemel grazen. Deze boekomslag kan wel met de streekroman geassocieerd worden. In twee punten voldoet de omslagillustratie aan de stellingen van Schutte – grazende koeien en een weids landschap.

3.2.2. Boektitel

In dit hoofdstuk zal ik de titelverklaring en de relatie tussen de tekst en de titel de revue laten passeren. Ik kan zeggen dat we hier twee categorieën kunnen onderscheiden. De titel kondigt enerzijds een belangrijke gebeurtenis in het verhaal aan, anderzijds wordt in het verhaal gethematiseerd en duidt het op een leidmotief (hoofdstuk 3.1.10.7.). De eerste regel in het boek luidt dat Helmer zijn vader naar boven verhuisd had. De vader ligt in zijn bed op dood te wachten. Hij kan zelf niet lopen, hij heeft niemand om mee te praten. Daarom is het boven stil. Na zijn dood wordt het boven voorgoed stil.

3.2.3. Opbouw

Het boek bestaat uit vier delen die met een Romeins cijfer worden aangeduid. De hoofdstukken hebben geen titels, ze worden wel met Arabische cijfers aangeduid. Het eerste deel (p. 7-69) telt zeventien hoofdstukken. Het duurt van november 2002 tot en met Kerstmis 2002. Het tweede deel (p. 73-191) bestaat uit vierentwintig hoofdstukken. Het duurt van Nieuwjaarsdag tot en met maart 2003. Het derde deel (p. 195-244) bevat dertien hoofdstukken en duurt van maart tot april 2003 (Pasen). Het vierde deel (p. 247-264) bestaat uit twee hoofdstukken.

3.2.4. Beknopte inhoud

Helmer van Wonderen is een 55-jarige boer uit Monnickendam in Waterland. Hij heeft zijn bedlegerige vader net naar boven verhuisd. Helmer wacht op de dood van zijn vader. Hij schildert de kamers in het huis, hij koopt een nieuw meubilair en gooit de oude dingen, die hem aan het verleden doen denken, weg. Alles wat Helmer doet wordt door een krassende bonte kraai en de buurvrouw Ada aandachtig bekeken. In het verhaal komen een aantal flashbacks voor, die ons laten zien hoe het leven van Helmer vroeger was.

Henk en Helmer waren eeneiige tweelingen. Ze leken op elkaar als twee druppels water, ze deden bijna alles samen, ze droegen dezelfde kleding. Hoewel Helmer de oudste was, werd Henk door de vader uitgekozen om de boerderij later over te nemen. Henk werd boer, terwijl Helmer aan de universiteit in Amsterdam begon te studeren. Henk ontmoet op Kerstavond in 1965 in een kroeg een meisje, Riet. Vanaf dit moment beginnen Henk en Helmer zich van elkaar te vervreemden. In april 1967 komt 19-jarige Henk om het leven bij een auto-ongeluk, veroorzaakt door Riet. Helmer moet van de ene op de andere dag zijn studies in Amsterdam stopzetten en de boerderij overnemen. Aan het begin van het jaar 1987 gaat Helmers moeder onverwacht dood aan een hartaanval.

Helmers leven krijgt andere wending, nadat hij een brief van Riet krijgt. Na dertig jaar komt ze op bezoek. Riet heeft twee dochters en één zoon Henk. Ze is kort geleden weduwe geworden. Omdat Riet wanhopig van het gedrag van Henk is, stuurt zij hem naar Monnickendam om daar voor een tijdje te helpen. In de tussentijd weigert de vader Van Wonderen te eten en hij overlijdt. Daarmee krijgt Helmer dus een kans om een ander leven te beginnen. Er verschijnt onverwacht een andere personage uit het verleden. Jaap, een voormalige knecht, met wie Helmer vroeger een nauwe relatie had. Helmer realiseert zich dat hij iets meer kan doen dan met zijn hoofd bij de koeien te blijven. Voor het eerst in zijn leven gaat Helmer en Jaap met vakantie naar Denemarken, het land waarover hij vroeger vaak droomde.

3.2.5. Verteller

In dit hoofdstuk zal ik een paar woorden zeggen over de verteller. De grondige analyse van de verteller is voor deze scriptie niet relevant. We kunnen vaststellen dat er voortdurend een ik-verteller aan het woord is. “Ik heb vader naar boven gedaan. Nadat ik hem in een stoel had gezet, heb ik het bed uit elkaar gehaald.” (Bakker 2006: 7) Helmer vertelt zijn lotgevallen vanaf de positie van een eenzame 55-jarige boer, die het hele leven onder invloed van zijn egoïstische vader leefde.

3.2.6. Personages

Ik zal nu aandacht op de personages vestigen. In de analyse houd ik me aan dezelfde verdeling en criteria als in het vorige hoofdstuk.

3.2.6.1. Hoofdpersonages

3.2.6.1.1. Helmer van Wonderen

Helmer is een 55-jarige boer. Vanwege het werk op de boerderij leeft hij een heel actief leven. In de loop van het verhaal ondergaat Helmer echter een aanzienlijke ontwikkeling van een rustige man die zijn hele leven in de schaduw van zijn dode broer leefde, naar een meer zelfbewuste man die de moed heeft om een nieuw leven te beginnen.

3.2.6.1.2. De vader van Wonderen

Zijn naam wordt in het verhaal nooit vermeld, Helmer noemt hem vaak ‘de oude’. In het verhaal is hij een flat character die het verhaal alleen door zijn dood beïnvloedt. Op basis van Helmers gedachten en flashbacks krijgen we een beeld van een strenge, dominante vaderfiguur en een gezinshoofd. Hij is hulpbehoevend en helemaal afhankelijk van Helmers thuiszorg. Helmer heeft het gevoel dat de vader zijn leven verpest heeft, doordat hij Henk boven hem heeft gekozen. Daarom behandelt Helmer zijn vader met minachting. Hij beheerst vaders dagprogramma – wat en wanneer hij zal eten en drinken, wanneer hij naar de wc mag gaan enz.

3.2.6.2. Bijpersonages

In dit verhaal treedt een paar bijpersonages op. Sommige personages vervullen in een bepaalde mate een belangrijke functie, sommigen zijn bedoeld om de achtergrond van de streek op te vullen. Alle behandelde bijpersonages kunnen als flat characters aangeduid worden.

3.2.6.2.1. Henk van Wonderen

Het feit dat Henk en Helmer op elkaar als twee druppels water leken wordt in het verhaal meerdere keren sterk benadrukt. Hun karaktereigenschappen waren helemaal anders. Henk was sneller, terwijl Helmer altijd te traag reageerde. Henk was altijd spraakzamer, wilder en

dapperder dan Helmer. Henk was vaak in het centrum van de vriendenkring, terwijl Helmer afstandelijk was. Henk kan als een dubbelganger aangeduid worden. Hij treedt er uitsluitend in flashbacks op, maar zijn aanwezigheid is in het hele verhaal te voelen. Helmer leidt het leven in de schaduw van zijn dode broer. Elke keer als Helmer zichzelf in de spiegel bekijkt, beseft hij dat hij niet compleet is en dat hij zijn helft mist.

3.2.6.2.2. Moeder Van Wonderen

Moeder, flat character, voldoet helemaal niet aan Schutte's stellingen. Helmer vindt haar een ongehoord lelijke en goedaardige boerenvrouw met een onverzorgd kapsel, (Bakker 2006: 21). Ze vertoont de kenmerken die Van Buuren (2005: 111) aan het moederfiguur toeschrijft. Naar haar mening belichaamt een moederpersonage de hoogste morele autoriteit in het verhaal. Ze vertoont altijd buitengewoon grote gevoeligheid en door haar sterk ontwikkelde intuïtie kent zij haar kinderen en dorpsgenoten. Helmer's moeder bekleedde een belangrijke plaats in zijn leven. Hij vindt haar een personage die iedereen makkelijk troosten kon en die alles kon doorzien. Ze sprak weinig, maar ze zag alles. Hoewel Henk vaders lieveling was, was Helmer niet haar lieveling, omdat ze geen onderscheid tussen haar zonen maakte.

3.2.6.2.3. De buurvrouw Ada

Ada is een jonge buurvrouw die in het verhaal staat als een karikatuur van een nieuwsgierige dorps roddelaarster. Ze voldoet niet aan Schutte's beschrijvingen. Zij is altijd vol energie, ze komt regelmatig bij Helmer om met het huishouden te helpen. Ada speelt een actieve rol in de dorpsgemeenschap. Ze wordt heel goed door Helmer geïntroduceerd: “[Ze is] penningmeesteres bij de plattelandsvrouwen, maakt quilts, is lid van een leesclub, dient de dorpsbelangen en is bezig ‘de mooiste tuin van heel Waterland’ te maken.” (Bakker 2006: 30)

3.2.6.2.4. Teun en Ronald

Teun en Ronald zijn de zonen van Ada. Doordat ze door het huis en de boerderij lopen, wordt Ada op hoogte gehouden van alles wat er bij Helmer is gebeurd. Hoewel ze geen tweelingen zijn, kunnen we er een parallel zien tussen deze jongens en de tweelingen Henk en Helmer.

3.2.6.2.5. Riet

Riet speelt een belangrijke rol in het leven van het gezin Van Wonderen. Ze was de vrouw met wie Henk zou gaan trouwen, de reden waarom de relatie tussen de tweelingen verkoelde én de persoon die Henks dood veroorzaakte. Riet leed haar hele leven aan schuldgevoel. Na dertig jaar neemt Riet contact op met Helmer. Haar zoon Henk vindt dat het haar bijbedoeling is om met Helmer te trouwen. Riet voldoet niet aan Schutte's stellingen.

3.2.6.2.6. Kleine Henk

Henk is een zoon van Riet. Ze vindt hem een nietsdoende jongen, die lange dagen in bed ligt of ergens buiten uithangt. Ze vindt dat hij bij Helmer meer discipline kan krijgen. Het harde leven op de boerderij spreekt Henk helemaal niet aan. Hij brengt veel tijd in bed door, later praat hij vaak met meneer Van Wonderen. Door Helmer werd hij Kleine Henk genoemd. Ik zal hem ook Kleine Henk noemen om onderscheid te maken tussen hem en Helmer's broer.

3.2.6.2.7. Jaap

Jaap is bij Van Wonderen als knecht komen werken toen hij een jongen was. In de nazomer 1966 zou hij rond de dertig zijn geweest. Hij is in 2002 een jaar of zevenenvijftig. Zoals Jaap zelf zegt, is hij in 2002 al een met AOW¹⁷. Hij komt uit Friesland, uit een dorp boven Groningen waarin hij als een bijbaan uilenborden (Fries ûleboerd)¹⁸ maakt. Zoals Helmer zelf zegt, hij hoorde bij de boerderij als een koe. Jaap deed zachtmoedig afstand van de tweelingen. Toen Helmer negentien was, ontstond tussen Jaap en Helmer een nauwe band. Op die relatie zal ik in hoofdstuk 3.2.11.1. even de aandacht vestigen.

3.2.6.2.8. Galtjo

Galtjo is een karikatuur van een energieke, altijd glimlachende knecht. Helmer noemt hem de jonge melkrijder, omdat hij zijn naam niet kan onthouden. Ik vind het interessant om de verklaring van deze naam even te bekijken. Voor de verklaring moeten we de Friese naam Gale¹⁹ bekijken. "De naam zou dan de betekenis 'vol levenskracht, dartel, overmoedig, vrolijk' hebben [.]". Deze beschrijving past heel goed bij zijn karakter. Hij heeft altijd een schuine glimlach op zijn gezicht, hij lacht zelfs op de begrafenis van zijn collega Arie en van Helmer's vader. Helmer vindt het een afwijking om zoveel mogelijk begrafenissen bij te wonen.

3.2.6.2.9. De veehandelaar

De 68-jarige veehandelaar komt in het verhaal bij Helmer een paar keer langs. Hij wordt als een karikatuur geschetst. Helmer karakteriseert hem als een eigenaardige, beschaafde en zwijgzame man. Hij heeft altijd een nette stofjas en een pet en klompen aan. (Bakker 2006: 51)

---

17 De AOW (Algemene Ouderdomswet) is een basispensioen van de overheid voor iedereen die de AOW-leeftijd bereikt heeft. In dit geval is Jaap zeker geboren voor 1 januari 1948, dus zijn AOW-leeftijd was 65 jaar. <<http://www.svb.nl/int/nl/aow/>>, (14-01-2013).

18 Het uilenbord is een driekant houten bord met versiering op de nok van een Friese schuur. Oorspronkelijk is het ontstaan in de 17de eeuw als bescherming voor het dak of de schuur om inregenen te voorkomen. <<http://www.uilenborden.com/historie.html>>, (15-01-2013).

19 <<http://www.meertens.knaw.nl/nvb/verklaring/naam/Galtjo>>, (28-12-2013).

De veehandelaar is zowel voor Helmer als voor zijn vader in beperkte mate belangrijk. Hij is een van de vaste punten in hun levens.

3.2.6.2.10. Arie

De oude melkrijder verschijnt in het verhaal nooit ten tonele. Hij is aan een hartaanval doodgegaan. Hij woonde met zijn echtgenote en twee dochters in Venhuizen, een dorp veertig kilometers van Monnickendam.

In de tabel (zie bijlage 3) heb ik de namen die in het verhaal voorkomen op een rij gezet. Namen die zelden in het verhaal voorkomen, worden niet in het schema getoond, zij beïnvloeden dan ook niet de uitkomsten van mijn analyse”. Opvallend is, dat de meest voorkomende namen, de namen van de bijpersonages zijn. De dominante geboortegemeente is Amsterdam en Rotterdam. Streekgebondenheid per provincie kan vastgesteld worden bij één naam.

In het verhaal komt alleen de achternaam van de hoofdpersoon voor. Deze achternaam is streekgebonden met de provincie waarin het verhaal gesitueerd wordt.

3.2.7. Ruimte

In dit hoofdstuk zal ik zes categorieën van de ruimte onderscheiden. In het algemeen kunnen we zeggen dat de beschrijvingen geconcentreerd worden vooral op de boerderijattributen, op het interieur en op het aangrenzende landschap. Het boek bevat een aantal beschrijvingen van weilanden, velden of andere markante eigenschappen van het landschap.

3.2.7.1. Monnickendam

Het verhaal wordt in Monnickendam gesitueerd. Het gaat om een reëel kleine stadje, dat zich in Waterland bevindt. Een paar keer gaat Helmer er boodschappen doen, maar hij besteedt weinig aandacht aan de stad zelf.

3.2.7.2. Reizen

Het verhaal doet zich uiteraard niet op één plaats voor. Helmer maakt om praktische redenen een paar reizen naar Monnickendam (boodschappen), Venhuizen (de begrafenis), naar Amsterdam (om Riet en Henk op te halen) en naar Denemarken (vakantie). De reis heen en terug naar Arie's begrafenis wordt door Helmer benadrukt en gedetailleerd beschreven. De reizen heb ik op de kaart gemarkeerd (zie bijlage 5 en 6).

3.2.7.2.1. Monnickendam – Venhuizen

Op punt **A** neemt Helmer de N247 en blijft die volgen tot Edam waar hij van de grote weg af kan. Ik neem aan dat het op punt **B** is, omdat het in het boek niet is genoteerd. Vervolgens rijdt hij door het dorp naar de dijk. In de buurt van Warder, dus op punt **C** zet hij de auto even stil. In Hoorn, op punt **D** moet hij de dijk verlaten opdat hij punt **E** Venhuizen bereikt. (Bakker 2006: 43)

3.2.7.2.2. Venhuizen – Monnickendam

Ada wil via een andere weg terugrijden. Hij rijdt door Hem (**B**) en Blokdijk (**C**) naar Hoorn (**D**). Dan gaat hij via Berkhout (**E**), Avenhorn (**F**) en Schermerhorn (**G**). Dan volgt hij de borden richting Noordbeemster (**H**). Vervolgens rijdt hij via de dorpen, dus over de Noordbeemster (**H**) en Middenbeemster (**I**). Hij rijdt door de Eenhoorn (**K**), voordat hij naar Zuidoostbeemster (**J**) afslaat. Dan rijdt hij de Middenweg af tot aan het Noord-Hollands Kanaal (**L**). Dat blijft hij volgen, langs Purmerend (**M**), Ilpendam (**N**) en Watergang (**O**), tot aan Het Schouw (**P**). Daarna door Broek (**Q**) naar Monnickendam (**R**). (Ibid.: 44)

3.2.7.3. Geestelijke ruimte

Helmer droomt over Denemarken sinds hij te weten is gekomen, dat Jarno daar naartoe gaat om daar te boer te zijn. Jarno's reis heeft iets bij hem losgemaakt. Hij verlangt om op een dag daar te kunnen gaan. Hij heeft een gave kaart gekocht van oud Denemarken met drie bijkaarten, IJsland, Bornholm en de Faeröer. Helmer kent de hele kaart uit zijn hoofd. Onbekende, geheimzinnige plaatsen op de kaart wekken bij Helmer leuke gevoelens op. Hoe meer hij het gevoel heeft dat hij op zijn plaats vastzit, hoe meer hij naar de reis verlangt. In bijlage 8 heb ik de plaatsen gerangschikt die Helmer noemt.

De reis naar Denemarken kunnen we op de kaart lokaliseren. Helmer en Jaap rijden door Duitsland naar Denemarken. Ze rijden over de Afsluitdijk, de Waddenzee. Vervolgens blijven ze even in het dorp boven Leeuwarden waar Jaap woont. De naam van het dorp wordt in het verhaal niet vermeld. Voorbij Nieuweschans stoppen ze om daar even te eten. Ze overnachten in een Raststätte, aan de snelweg ten zuiden van Hamburg.

Ik heb er meerdere keer over nagedacht, waarom Helmer juist naar Denemarken wil gaan. Nederland en Denemarken vertonen qua het klimaat, de geografische kenmerken en de cultuur grote overeenkomsten. Sintobin (2010: 156) verklaart het simpel en logisch aan de hand van de bevolkingsdichtheid. Hij is ervan overtuigd dat zowel Jarno als Helmer naar Denemarken willen migreren, omdat daar meer ruimte is dan in Nederland.

3.2.7.4. Het huis

Omdat het verhaal zich overwegend op het boerderij afspeelt, wordt er veel aandacht aan het huis besteedt. De beschrijving van het huis wordt in het verhaal geleidelijk gegeven, vooral in de passages waarin Helmer de kamers opruimt en schildert. Hij heeft veel oude dingen weggegooid en nieuw meubilair gekocht. Het huis wordt leger en minimalistischer.

Een aantal attributen, die met het huis iets te maken heeft, krijgen een symbolische betekenis. Bijvoorbeeld de tafel in de keuken, waarin het hele gezin aan het eten zat. Henk's bed, waarin Helmer af en toe overdag ging slapen. De schoorsteenmantel in de woonkamer, waarop de foto van moeder ligt en andere spullen liggen, die Helmer met Henk associeert.

3.2.7.5. Het werkmanshuis

Het werkmanshuis associeert Helmer met de leuke herinneringen aan Jaap. We kunnen makkelijk het beeld van het huis reconstrueren – een kelder, een halletje, een kleine keuken, een slaapkamer en een woonkamer. In de woonkamer bevond zich een lage tafel met een stapel boeken erop, een boekenkast. Het huis rook naar tabak en shagjes en de sfeer was daar altijd bijzonder, uit de radio klonk zachte muziek. Later werd het huisje per ongeluk verbrand.

3.2.7.6. Het weer

Het weer speelt een belangrijke rol in de beschrijving van de ruimte. Het boek beschrijft drie seizoenen. De herfst, waarmee het hele verhaal begint én de winter en de lente, die de vader nog wil meemaken. Het werk dat gedaan moet worden op de boerderij kent geen seizoensbeperkingen. Helmer moet elke dag de koeien melken, de mest opruimen, de ezels en de schapen buiten- en binnenhalen. De dagelijkse sleur van het werk moet Helmer gewoon doorbreken. Er is natuurlijk het werk dat in bepaalde mate van het weer afhankelijk is, zoals het knoppen van wilgen, de vervangen van de betonnen palen enz.

Hoe november was zal ik aan de hand van een hoofdstuk laten zien: “Het regent en de harde wind heeft de laatste bladeren uit de es geblazen. November is niet kraakfris en stil meer.” (Bakker 2006: 9) November was de maand van grote veranderingen. Helmer heeft een aantal kamers in het huis geschilderd en een nieuwe slaapkamerinrichting gekocht.

December is ijskoud. Helmer gaat een paar keer op het Grote Meer schaatsen. De ijsbloemen zijn opgebloeid, maar binnen brandt de kachel. Boven is geen centrale verwarming, dus de vader ligt daar en heeft het koud. De ijskoude dagen worden gevolgd door mistige en regenachtige dagen. In januari ligt het land onder een dun laagje sneeuw. Er komt nauwelijks zonlicht. Na twee vorstperiodes volgt het land de regen. We horen vallende regendruppels op hete daken tikken. Hoe slechter het weer is, hoe somberder de sfeer in het boek is.

3.2.8. Tijd

Het verhaal speelt zich af in de tijd van november 2002 tot en met april 2003. Er staan veel expliciete en impliciete tijdsaanduidingen waarop we makkelijk kunnen steunen. De eerste tijdsaanduiding is de geboortedatum van de tweelingen 23 mei 1947 (Ibid.: 22). Vervolgens weten we dat Henk op 19 april 1967 om het leven is gekomen (Ibid.: 58). Als Helmer in Duitsland is, viert hij zijn 56 verjaardag (Ibid.: 252).

Het verhaal wordt min of meer chronologisch verteld. Het verhaal bevat een aantal flashbacks uit Helmer's jeugd en kindertijd, die belangrijk zijn om Helmers leven te reconstrueren.

3.2.9. Taal

In dit hoofdstuk zal ik de taal en stijlmiddelen bestuderen, die in het verhaal gebruikt worden. Ik zal het taalgebruik van personages in de monologen, dialogen en innerlijke monologen analyseren.

Ik vind het boek als niet-moedertaalspreker niet moeilijk om te lezen. Aan de hand van de dialogen, innerlijke monologen en briefwisseling tussen Riet en Helmer kan vastgesteld worden dat Helmer's taalgebruik duidelijk en keurig is. Hij drukt zich hedendaags uit, wat zijn uitingen toegankelijk maakt. Er is natuurlijk een verschil tussen de dialogen en innerlijke monologen. Anders gezegd, in passages waarin Helmer zijn gedachten weergeeft en in de passages waarin hij met iemand een discussie voert – in directe rede. In dialogen maakt hij gebruik van vooral enkelvoudige en beknopte zinnen. Zulke passages zijn vol van uitroepen, herhalingen, beknopte zinnen, vragen en aanpassende diakritische tekens. In innerlijke monologen maakt hij in beperkte mate gebruik van zowel de enkelvoudige als beknopte zinnen. In grotere mate maakt hij meestal samengestelde, wat meer gecompliceerde zinnen. Vooral Helmer's dialogen met zijn vader zijn heel kort en bondig.

Als we Helmer's taalgebruik vergelijken met het taalgebruik van andere personages (zijn vader, Ada, de veehandelaar, Galtjo...), zien we een groot verschil. In dit geval ondersteunt Helmer's taalgebruik niet zijn sociale positie, zoals *Literair mechaniek* (2003: 235) stelt. Zijn taalgebruik bestempelt hem niet als een boer. In het schooljaar 1966/1967 studeerde Helmer de propedeuse Nederlandse taal- en letterkunde aan de universiteit. Hij moest de boerderij overnemen, omdat zijn vader hem daartoe gedwongen heeft. Rekening houdend met deze feiten is alles meteen wat duidelijker. Naar mijn mening kan Helmer goed met andere mensen omgaan, in die zin dat hij voor goede woorden kiest. Bijvoorbeeld als hij met de jongens of Galtjo spreekt.

Zowel in het *Lexicon van literaire termen* (2007: 416) als in het artikel van Schutte (1998) wordt gesteld dat de personages in streekromans dialect spreken of dat de taal minstens dialect getint is. Aan de hand van mijn analyse ben ik tot conclusie gekomen dat de personages geen dialect of dialectisch getint Nederlands spreken.

3.2.10. Motieven

In dit hoofdstuk zal ik aandacht op motieven vestigen. Hoewel het boek uiteraard meer motieven bevat, focus ik me vooral op de motieven die door het *Lexicon van literaire termen* (2007: 416) benadrukt worden.

3.2.10.1. Bonte kraai

Het woord kraai staat in *Slovník biblických obrazů a symbolů* (1999: 117) (*Woordenboek van Bijbelse verbeeldingen en symbolen*) niet apart in de inhoud, er wordt echter naar het artikel ‘Krkavec, havran’ (‘Raaf en roek’) verwezen. Uit de taxonomische inleiding te zien, behoren kraaien, raven en roeken tot de zogenaamde vogelfamilie *Corvidae* (*kraaiachtigen*)²⁰. Daarom verschilt de symbolische betekenis van die drie soorten vogels niet helemaal van elkaar. Er is een paar samenhangende factoren te vinden. Lurker (1999: 117) stelt dat mensen voor de krassende pikzwarte vogels bang waren. Ze geloven dat deze vogels bij goden populariteit genieten en dat ze lotsbestemming kennen.

Huylebroeck (2012: 2) is van mening dat: “[r]aven en zwarte kraaien worden vaak geassocieerd met kluizenaars en zijn daarom een symbool voor eenzaamheid[.]”. In een paar woorden samengevat, in de West-Europese traditie roepen de (zwarte) kraaien negatieve connotaties op, ze symboliseren dood, oorlog, eenzaamheid, kwaad en tegenspoed. Bij de interpretatie van dit motief moeten we uiteraard rekening houden met een mogelijke intertekstuele verwijzing naar *De raaf* (1845) van Edgar Allan Poe. Aan de hand van de bovengenoemde symbolen kunnen we zeggen dat de bonte kraai in ons verhaal per definitie negatief is en dat hij Helmer’s eenzaamheid symboliseert. Maar toch vind ik dat de bonte kraai in bepaalde mate positief getint kan worden. Ik kom daar nog op terug.

De bonte kraai is al aan het begin van het boek ten tonele verschenen. Helmer is verbaasd, omdat hij daar nooit eerder een bonte kraai gezien heeft (Bakker 2006: 18). Volgens de Vogelbescherming Nederland, landelijke natuurbeschermingsorganisatie, heeft de bonte kraai de status van de doortrekkende vogelsoort, dat wil zeggen dat hij ‘s zomers en ‘s winters in een vrij klein aantal in Nederland voorkomt. Op basis van deze informatie kunnen we

---

20 <<http://nl.wikipedia.org/wiki/Kraaien>>, (21-11-2012).

constateren dat de bonte kraaien in Nederland uitzonderingen zijn. De kraai zit bijna het hele boek in de kale es het huis te observeren. In het bijzijn van de kraai voelt Helmer zich onaangenaam en verontrustend. Hij heeft het gevoel dat hij aangestaard wordt, niet door een dier maar door iemand die zijn gelijke is (Ibid.: 18). Dit gevoel heeft hij meerdere keren. Vanaf dat Helmer zijn vader naar boven verhuisde, is de krassende kraai een aankondiger van de dood. Helmer's vader, die aan het ziekbed gekluisterd is, dacht ook dat de kraai op hem zat te wachten (Ibid.: 38).

De bonte kraai schenkt ook zijn aandacht aan Kleine Henk. Hij wilde teruggaan naar Brabant, nadat hij met Helmer een meningsverschil had gehad. Toen hij naar de stad fietste, krabde de kraai Kleine Henk aan zijn hoofd, zodat hij in het ziekenhuis moest worden behandeld. Op dit moment vind ik dat de kraai iets positiefs heeft veroorzaakt. Het is alsof de kraai kleine Henk, persoon die Helmer liefheeft, wil tegenhouden. De kraai is definitief weggevloden, nadat Jaap is teruggekomen. In dat opzicht vind ik dat de kraai hier een aankondiger van Jaap's terugkeer is. De terugkeer van de tweede persoon waarvan Helmer houdt. Dit motief voltrekt zich aan het eind van het verhaal. Helmer heeft tenslotte kind noch kraai.²¹

3.2.10.2. Mensenpraatjes, mensengeklets en koffiepraatjes

Zoals Schutte (1998) stelt, mensenpraatjes, mensengeklets en koffiepraatjes spelen in streekromans een belangrijke rol. Dit verhaal is geen uitzondering. In de kern van alle roddels staat Ada, die graag over andere dorpsbewoners spreekt. Ada krijgt veel informatie van de jongens die vaak bij Helmer langskomen. Helmer beschrijft het als volgt: "Ada had dingen gehoord van haar zoons. Dingen over ezels en houten latjes' voor de ramen. Ze is nieuwsgierig." (Bakker 2006: 29) Vervolgens observeert Ada Helmer met de verrekijker. Sintobin (2010: 156) vindt dat de sociale controle, uitgeoefend door Ada, "een gemoderniseerd jasje" heeft.

3.2.10.3. Begrafenissen

Schutte (1998) stelt dat begrafenissen en bruiloften in het centrum van de dorpsgemeenschap staan en dat ze de mate laten zien waarop de dorpsbewoners geliefd zijn door de dorpsbewoners. De eerste is de begrafenis van 58-jarige melkrijder Arie, deze vindt plaats in de rooms-katholieke kerk. Een groot aantal boeren in nette tuitjes over een schoon overhemd zijn gekomen om afscheid van hem te nemen. De weduwe hield een korte toespraak, de pastoor verzorgde de uitvaartdienst en een lokaal koor zong een treurig lied. Daarna werd de

---

21 <<http://www.woorden.org/spreekwoord.php?woord=Kind%20noch%20kraai%20hebben>>, (13-02-2013).

kist door zes dragers met hoge donkere hoeden naar de begraafplaats gedragen. In het rouwcentrum werden de nabestaanden gecondoleerd. De begrafenis van Helmer's vader was klein, zonder plechtigheden en sprekers. De begrafenis werd door Helmer, Ada en de jongens, Galtjo en Jaap bijgewoond.

Het valt op het eerste gezicht op dat er een hemelsbreed verschil is. De eerste begrafenis kan beschouwd worden als een waardige uitvaartceremonie en een goede manier om de overledene tot zijn recht te laten komen. De nabestaanden en de dorpsbewoners drukten uit wat de overledene voor hen betekende. De tweede begrafenis is helemaal anders. De manier waarop Helmer en anderen afscheid hebben genomen weerspiegelt hun intermenselijke betrekkingen. Helmer wachtte op de dood van zijn vader. Ada was die enige persoon die soms bij hem een kijkje heeft genomen. Jaap was daar om Helmer tot steun te zijn. De jonge melkrijder gaat waarschijnlijk naar alle begrafeningen in de wijde omstreken.

3.2.10.4. Folkloristische eigenaardigheden

Het *Letterkundig lexicon voor neerlandistiek* (1997: streekliteratuur of regionale literatuur) legt de nadruk op het eigene van de beschreven regio en folklore die de eigen aard van de streek tot uitdrukking brengt. Ik neem aan dat folkloristische eigenaardigheden in het verhaal niet aan bod komen, omdat de ik-verteller er niet in geïnteresseerd lijkt te zijn.

Het sociale leven wordt in zeer beperkte mate getoond in de beschrijving van Ada: het dorp heeft een club van plattelandsvrouwenⁱⁱ en een leesclub. Als een voorbeeld van typische volksgebruiken kunnen handwerken (quilts of patchwork) gelden.

3.2.10.5. Een ondergang van een oude boerengeslacht

Dit motief heeft rechtstreeks betrekking op de hoofdpersonage. Helmer is nooit getrouwd en heeft geen kinderen. Het feit dat Helmer de laatste Van Wonderen is, wordt door hem twee keer benadrukt. "Ik ben de laatste Van Wonderen. [...] Vader is enig kind. Henk – de naamgenoot van grootvader Van Wonderen – is dood. Ik ben niet getrouwd. Met mij sterven we uit". (Bakker 2006: 105-106) In andere innerlijke monoloog denkt hij: "Vreemd, dat ik er zo'n punt van maak de laatste Van Wonderen te zijn. Ik verwacht bij mezelf geen eigen vlees en bloedgevoelens, zonder vrouw, zonder kinderen [...]. (Ibid.: 110)"

3.2.10.6. De stilte

Stilte staat centraal in dit verhaal. Helmer associeert stilte vooral met angst. Hij benadrukt dat hij zijn hele leven bang is geweest voor stilte en duisternis. Helmer is alleen, stilte wordt doorbroken door het hoesten van zijn vader in de kamer hiernaast, door de krassende bonte kraai of door de staande klok. Vervolgens heeft stilte iets te maken met dood. Een week

nadat Henk om het leven is gekomen noemt Helmer een week van stilte. Ten laatste figureert stilte in beschrijvingen van het weer. Ik noem twee voorbeelden: “November is niet kraakfris en stil meer [...]” (Ibid.: 9) “Het is al een paar dagen heel stil weer.”

3.2.10.7. Leidmotief

Het steeds terugkerende motief van stilte verwijst in eerste instantie op eenzaamheid die we als het leidmotief kunnen aanduiden. In dit geval is het effect stilte versterkt, doordat het verhaal zich in een rustige streek afspeelt. Ik vind een opvallende tegenstelling tot Helmers eenzaamheid, dat een aantal elementen in tweeën bestaat. Als voorbeelden kunnen gelden: de broertjes Teun en Roland, twee ezels, de oude en de jonge melkrijder. Deze koppels staan in scherp contrast tot Helmer, die zijn helft lang geleden heeft verloren. Helmer kan zichzelf pas aan het einde van het boek terugvinden, omdat hij beseft dat hij alleen is. Dus hij heeft zich van zijn broer losgekoppeld, zodat hij echt zichzelf kan zijn.

3.2.11. Thematiek

In dit hoofdstuk zal ik een aantal thema's bespreken die een bijdrage aan mijn scriptie leveren. Ten eerste bespreek ik de homoseksuele ondertoon van het boek, vervolgens zal ik me over de vader-zoon relatie en de relatie tussen de tweelingen buigen.

3.2.11.1. Homoseksualiteit

Tijdens het lezen kon ik niet loskomen van de homoseksuele ondertoon van het verhaal. Doordat Helmer's beschrijvingen vaak niet direct zijn, had ik er soms als niet-moedertaalspreker problemen mee om de indirecte opmerkingen te begrijpen. Ik zal nu een paar gebeurtenissen behandelen, die ik persoonlijk homoseksueel getint voelt. Ten eerste is het de scène met een rossige jongen die langs Helmer's boerderij in een kano voer (Ibid.: 10). Een paar keer ziet Helmer de jongen in zijn gedachten voordat hij slaapt gaat. Ten tweede vind ik Ada's opmerkingen over Helmer's leven opvallend. Ze wilde weten waarom Helmer nooit getrouwd was en ze vond het vreemd dat Henk een vriendin had gehad en Helmer niet. Ten derde hebben de scènes mijn aandacht getrokken, waarin Jaap en Helmer samen zijn (zwemmen, een kus, schaatsen...). Ten laatste gaat het om de scènes met Kleine Henk (slapen in één bed, het uithalen van de Henk's hechtingen...).

3.2.11.2. Generatieconflict

De sfeer in het verhaal wordt verpest door het conflict tussen vader en zoon. De botsing wordt veroorzaakt doordat de vader Henk boven Helmer heeft gekozen, hoewel Helmer de oudste zoon is. Na Henk's dood mocht Helmer van vader niet verder studeren en hij moest de

boerderij overnemen. Hij heeft geen mogelijkheid gehad om een eigen leven te leiden. De conflict werd geleidelijk opgelost, toen Helmer tegen zijn slapende vader een monoloog voert. De vader doet alsof hij slaapt, maar hij hoort alles. Kort voordat hij sterft, spreekt ook de vader over zijn eigen gevoelens, over Henk, Jaap, enz.

3.2.11.3. De relatie tussen de tweelingen

De relatie tussen Henk en Helmer heb ik in de vorige hoofdstukken besproken. Altijd waren ze Henk en Helmer en niet andersom, hoewel Helmer de oudste is. Helmer is een naam van moederskant, Henk is de naam van hun grootvader. Ze waren naar eigen zeggen twee jongens in één lijf. Hun relatie werd verpest toen Henk Riet ontmoette. Helmer benadrukt sterk dat ze daarna een tweeling met twee lijven waren. Tussen de broers bestond een hechte fysieke en psychische band. Aan het einde van het verhaal accepteert Helmer zichzelf zoals hij is – alleen.

4. SAMENVATTING EN VERGELIJKING

In hoofdstuk 3 hebben we gezien welke kenmerken in het onderzoekscorpus te vinden zijn. In dit hoofdstuk zal ik even stilstaan bij punten waarop deze twee romans van elkaar verschillen en bij overeenkomsten die ze vertonen.

Van Buuren (2005: 1) stelt dat streekroman een romangenre is dat door vrouwen voor vrouwen is geschreven. Door haar onderzochte romans worden op de markt gebracht door de landelijke **uitgeverijen** als Gottmer, Zomer & Keuning, Kok en Callenbach. Uit de bestudering van de algemene gegevens blijkt dat zowel *Joe Speedboot (JS)* als *Boven is het stil (Boven)* door mannen van ongeveer dezelfde leeftijd geschreven zijn en dat ze bij de grote Amsterdamse uitgeverijen verschenen zijn. Als we de **boekomslagen** nogmaals bekijken zien we dat in *JS* geen plattelandsgevoel aanwezig is, terwijl *Boven* streekgebonden connotaties oproept.

De **verteller** in *JS* is een rolstoelgebonden tiener, die vooral aandacht aan het leven van anderen schenkt. Hij beschrijft in eerste instantie de lotgevallen van de vriendenkring en daarnaast het leven van de dorpsbewoners. De verteller in *Boven* is een alleenstaande vijftigjarige boer wiens leven draait om het dagelijkse werk op de boerderij. Hij concentreert zich op de beschrijvingen van de schilderachtige omgeving en zijn alledaagse routine. Beide vertellers zijn geïsoleerd van de dorpsgemeenschap – Fransje door zijn handicap, Helmer door zijn eigen wil.

Met het oog op de **personages** in *JS* kan vastgesteld worden dat de personages volledig streekrepresentatief zijn. Er wordt een pittoreske dorpsgemeenschap geïllustreerd, waarvan pastor Nieuwenhuis, Alles-Wordt-Minder-Mannen, het protesterende groepje van boeren in Den Haag, en Fransje's familie typisch karikaturen zijn. Er is een grote tegenstelling geschetst tussen Lomarkers enerzijds én de buitenstaanders (niet-Lomarkers) en zogenaamde exoten (Papa Afrika, het gezin Ratzinger en het gezin Eilander) anderzijds. De **namen** die in *JS* vertegenwoordigd worden, komen in diverse mate in Nederland voor. Een paar voornamen komt vaker voor, terwijl andere in sporadische of zelfs verwaarloosbare mate vertegenwoordigd worden. Streekgebondenheid per provincie kan niet vastgesteld worden, omdat de voornamen gelijk verspreid lijken. Het leeuwendeel van de voornamen komt voornamelijk in de geboortegemeente Amsterdam voor. Bij vier achternamen kunnen we wel de streekgebondenheid constateren.

De personages in *Boven* kunnen ook streekrepresentatief aangeduid worden. In tegenstelling tot *JS* wordt de dorpsgemeenschap door een kleiner aantal personages gerepresenteerd. Ada, de veehandelaar, Jaap en Galtjo kunnen als karikaturen beschouwd worden. De bijpersonages bekleden een essentiële plaats in het opvullen van het decor. De

bijpersonage Riet is wel een figuur dat aan het verhaal een bijdrage heeft (de dood van Henk, de aankomst van Kleine Henk bij Helmer), evenals Jaap (de vriendschap, de reis naar Denemarken...). Zowel de melkrijders als de veehandelaar maken voor Helmer één van de vaste punten in zijn stereotypische leven op de boerderij. De meest voorkomende voornamen in *Boven* zijn trouwens de namen van de bijpersonages. De meest dominante geboortegemeente is Amsterdam zoals in *JS*. Streekgebondenheid per provincie kan bij één voornaam vastgesteld worden. De enige vermelde achternaam is streekgebonden met de provincie waarin het verhaal gesitueerd wordt.

Ruimte speelt in beide boeken een essentiële rol. Lomark is een fictief geïsoleerd dorp ingeklemd tussen een rivier en een snelweg. Er zijn diverse beschrijvingen te vinden: talrijke natuurbeschrijvingen van het dorp en zijn omgeving, van de Egyptische kust (bemiddeld door Papa Afrika), de beschrijvingen van de plaatsen die met het armworstelen iets te maken hebben (zalen, de reisbeschrijvingen...). Op het eerste gezicht is het duidelijk dat het landschap in Lomark in hoge mate geïndustrialiseerd is (de asfalt fabriek, de sloperij...), terwijl Monnickendam een traditioneel landschap met dierlijke productie behoudt (de boerderijen, melk- en vleesproductie...). In het kader van de ruimte zal ik nog de scherpe tegenstelling bespreken tussen het platteland en de stad die alleen in *JS* aanwezig is. In eerste instantie is de stad tegenover het dorp gezet, omdat de beslissing om een snelweg te laten bouwen uit de stad komt. In tweede instantie is de hoofdstad plaats die een slechte indruk op PJ heeft en de plaats waar Engel om het leven komt. Monnickendam, de plaats van handeling van *Boven*, is een reëel dorp in Waterland. We zien de schoonheid vooral in het alledaagse leven. Helmers dagelijkse routine wordt door zijn droomland (Denemarken) verwisseld. De nadruk wordt vooral op het weer en boerderijattributen (de boerderij zelf, weilanden, stallen, dieren...) gelegd.

Als we het **taalgebruik** in beide boeken even bekijken, zien we dat personages geen dialect of dialectisch getint Nederlands spreken. We kunnen wel concluderen dat de taal bij de personages specifiek is en dat hij vaak, maar niet altijd, de sociale positie van de spreker bevestigt. Ada en Fransje's moeder spreken vrouwentaal, Fransje en zijn vrienden jongerentaal. Jaap, Galtjo, Fransje's broers en vader representeren door hun taalgebruik een lagere klasse van arbeiders (knechten) in blauwe overalls. Het valt op het eerste gezicht op dat het taalgebruik van Fransje en Helmer in scherpe tegenstelling tot elkaar staat. Daarbij moeten we natuurlijk rekening houden met een generatieverschil tussen de vertellers. Het taalgebruik van Helmer is keurig, eenvoudig. Fransje spreekt jongerentaal, zijn taalgebruik is minder conventioneel.

Met het oog op de **motieven** kan vastgesteld worden dat op dit gebied grote overeenkomsten liggen. Zowel in *JS* als in *Boven* wordt focus op koffiepraatjes, bruiloften,

begravenissen, stilte, generatieconflicten, fysieke geconditioneerdheid enz. gelegd. Koffiepraatjes en roddels zijn een element die de dorpsgemeenschap met elkaar verbindt. Het dorp kent publieke geheimen, roddelcyclus en een strenge sociale controle. In *JS* is de sociale controle wat traditioneel (begravenissen, bruiloften, kroegen...), terwijl die in *Boven* een modernere vorm heeft (Ada met de verrekijker). Bruiloften en begravenissen tonen altijd de mate waarop mensen geliefd zijn door de dorpsbewoners (de begrafenis van Arie versus vs. van meneer Van Wonderen). De begravenissen in *JS* hebben een vaste vorm (Pastoor's speech...) en worden door het hele dorp bijgewoond. Zoals we in *JS* kunnen zien, de bruiloft is een goede gelegenheid om te tonen dat het gezin welgesteld is (een grote receptie, een gehuurde Bentley, een wit paard...) en daarmee de sociale positie in de dorpsgemeenschap te bevestigen.

Stilte bekleedt in beide verhalen een belangrijke plaats. Helmer vindt stilte een ongewenst element en in de loop van het verhaal legt hij er voortdurend de nadruk op. In *JS* is de situatie wat anders. Rekening houdend met het feit dat Fransje niet kan praten, zien we, dat stilte in zijn leven ook een essentiële rol speelt. Doordat hij door een groter aantal personages omringd wordt dan Helmer, is stilte niet zo opvallend element.

Het motief kraai (in *JS* een kauw) komt in beide verhalen voor. Kraai in *Boven* belichaamt min of meer negatieve connotaties, zijn bijzijn is vooral ongewenst. Hier wil ik een interessante verschuiving illustreren in de relatie tot dieren. In *Boven* treden geen huisdieren op. Helmers vader heeft de wilde katten op de boerderij altijd laten verdrinken. Koeien, schapen, kippen zijn daar dieren, die Helmer gebruikt voor melk, eieren en eventueel vlees. Ezels zijn de enige dieren die hij voor eigen genoegen gekocht heeft. De kauw Woensdag die in *JS* optreedt, is niet ongewenst. Hij is een tam huisdier, van wie Fransje houdt. De relatie tot dieren is hier persoonlijker (het Muizenstad, een paard op het huwelijk).

Ten laatste zal ik een paar woorden zeggen over het motief fysieke geconditioneerdheid. Hoewel Fransje in *JS* een hekel aan het dorp heeft, voelt hij zich daarmee verbonden en weigert degenen die het dorp bekritisieren. Bij andere dorpsbewoners is de verbondenheid bovendien te zien in de protesten tegen de snelweg en in de perceptie van de asfaltfabriek. In *Boven* voelt Helmer zich sterk met de streek gebonden, hoewel hij nooit boer wilde worden.

Folkloristische eigenaardigheden zijn alleen in *JS* in beperkte mate vertegenwoordigd. Fransje houdt zich bezig met het verzamelen van allerlei anekdoten, de geschiedenis van het dorp, de stamboom van zijn familie enz. Hij begint alles op te schrijven in *Geschiedenis van Lomark en zijn bewoners*. Helmer lijkt daarin niet geïnteresseerd te zijn.

Thematiek kan niet helemaal streekgebonden aangeduid worden. In *JS* is er sprake van thema's zoals multiculturele samenleving, handicap, boulimie, promiscuïteit, liefde, verraad

enz. Enerzijds hebben deze verschijnselen niet uitsluitend betrekking op het hedendaagse leven, anderzijds zijn de invalshoeken waaruit deze thema's behandeld worden veranderd. Promiscuïteit is in principe geen brandmerk meer. Ik bedoel daarmee dat het seksuele gedrag in privé leven geen obstakel is in het omgaan met andere mensen. Mensen staan niet meer aan de rand van de maatschappij. Multiculturaliteit is een fenomeen dat meer en meer in de hedendaagse literatuur wordt besproken. De dorpen zijn geen geïsoleerde plaatsen met homogene bevolking meer, ze worden stap voor stap plaatsen waarin meer culturen gemengd zijn. Papa Afrika is zeker de meest opvallende bewoner van Lomark, niet alleen qua huidkleur, maar ook door zijn gewoontes en karaktereigenschappen. Ook het gezin Eilanden, ook al zijn ze van blanke huidkleur, wordt door de dorpsgemeenschap exotisch beschouwd. Iedereen vindt PJ een bloedmooi meisje met een exotisch accent. Haar moeder heeft net als PJ een exotische uitstraling en bijzondere zeden (ze is lid van een naturistenvereniging).

5. CONCLUSIE

Ter afsluiting van mijn bachelorscriptie worden in de conclusie antwoorden gegeven op de hoofdvragen die ik in de inleiding gesteld heb. In de analyse beperkte ik me tot het in kaart te brengen welke kenmerken van de streekroman in de twee geanalyseerde romans, namelijk *Joe Speedboot* (2006) van Tommy Wieringa en *Boven is het stil* (2006) van Gerbrand Bakker te vinden zijn, zonder te pretenderen definitieve oplossingen ervoor te vinden.

5.1. Kenmerken volgens het *Lexicon van literaire termen*

In de vorige hoofdstukken heb ik aangetoond dat beide geanalyseerde romans de uitstraling van de traditionele streekroman hebben. Zowel *JS* als *Boven* vertonen op het gebruik van een dialect na alle traditionele kenmerken geformuleerd in het *Lexicon van literaire termen*. Dit is in eerste instantie te zien aan de keuze van de ruimte. Beide verhalen spelen zich op het Nederlandse platteland af. De besproken locaties zijn in de meeste gevallen reëel, behalve Lomark in *JS*, een fictief dorp vlakbij de Duitse grens. De focus wordt daarom gelegd op de prachtige natuur, de dorpse omgeving, het weer, boerderijattributen en op het alledaagse leven. Bovendien zijn de personages mobiel, waarmee de verhalen in tegenstelling tot de oudere streekromans een extra dimensie krijgen. De personages vinden het absoluut normaal om grotere afstanden af te leggen en om voor het plezier te reizen. Daardoor krijgen we in *JS* een beeld van zeer verschillende plaatsen (reizen in verband met het armworstelen) en soms exotische bestemmingen (Egyptische kust, Parijs-Dakar). In *Boven* zijn de plaatsen niet zo divers (reizen door Noord-Holland, Denemarken), maar de hoofdfiguur is volledig mobiel doordat hij over een eigen auto beschikt.

In het kader van de ruimte heb ik de bedreiging van het dorp door de stad besproken, die is alleen in *JS* duidelijk te zien. Er wordt een confrontatie tussen een dorp en een stad geïmpliceerd, tussen oud en nieuw, tussen natuur en techniek. Steden belichamen hier dus een vrij kwaad element dat rustige levens met onverwachte vernieuwingen en veranderingen confronteert.

De personages die in de verhalen optreden, zijn volledig streekrepresentatief. Elke figuur neemt zijn plaats in in de dorpsgemeenschap waarin een (vrij strenge) sociale controle heerst. Met de sociale controle hangen roddels samen die in de dorpen circuleren en waarvan de dorpsgemeenschap leeft. De dorpsgemeenschap wordt in beide romans vertegenwoordigd door een paar karikaturen. In het verband met de personages stel ik dat de mate waarop de mensen geliefd zijn door de dorpsbewoners op begrafenissen wordt weergegeven. Voorbeelden

ervan kunnen we zowel in *JS* als in *Boven* vinden. In *JS* heb ik aangetoond dat een bruiloft in eerste instantie een middel is om de sociale positie in de dorpsgemeenschap te bevestigen.

Met het oog op het taalgebruik kunnen we vaststellen dat het dialect geen belangrijke plaats meer in de streekroman bekleedt. De taal is bij een paar personages wel specifiek, maar helemaal niet streekgebonden. Het taalgebruik weerspiegelt vaak, maar niet uitsluitend, de sociale positie van de personages.

De geanalyseerde romans vertonen op het gebied van motieven grote overeenkomsten. Er is sprake van fysieke geconditioneerdheid, dat wil zeggen dat de (hoofd)personages zich met de streek nauw verbonden voelen. In *Boven* droomt de hoofdfiguur ervan om naar Scandinavië te migreren, maar tegelijkertijd voelt hij dat zijn plaats juist op de boerderij is. In *JS* is de fysieke geconditioneerdheid beperkt vooral door het industriële karakter van het dorp. De hoofdfiguur benadrukt sterk dat hij in een verkeerde wereld is geboren, maar aan het einde van het verhaal is hij zich ervan bewust, dat hij zich spontaan tot het prototype van een dorpsbewoner heeft geassimileerd. Vanwege zijn lichamelijke beperking lijkt hij weinig kans te hebben op het leven in een ander land.

Verder is er sprake van generatieconflicten. Dit motief manifesteert zich in sterkere mate in *Boven* waarin de atmosfeer door het conflict tussen vader en zoon helemaal verpest is. In *JS* zien we ook de kloof tussen de hoofdfiguur en zijn familie, maar die is zeker niet zo negatief als in *Boven*.

Het motief van de ondergang van een boerengeslacht treedt ook in beide verhalen op. Ik heb gesteld dat in *Boven* dit motief rechtstreeks betrekking heeft op de hoofdfiguur. In *JS* is het één van de dorpse families, vroeger een van de grootste families van het dorp, die op het punt staat uit te sterven.

Ik heb vastgesteld dat de folkloristische eigenaardigheden in het onderzoekscorpus in beperkte mate zijn vertegenwoordigd. Ik stel dat ze in *Boven* niet te vinden zijn, omdat de hoofdfiguur er geen interesse voor toont. Echte streekgebonden tradities zijn in *JS* ook niet vertegenwoordigd, maar de hoofdpersonage schenkt de aandacht o.a. aan de anekdoten, historische feiten gebonden met het dorp die hij in zijn dagboeken verzamelt. Folkloristische eigenaardigheden bieden voor literatuurhistorici zeker een interessant perspectief om in de toekomst verder na te gaan hoe de moderne Nederlandse streekromanschrijvers deze verwerken óf uit het oog verliezen.

5.2. Kenmerken volgens Xandra Schutte

Nu zal ik even herhalen welke van de door Schutte gegeven kenmerken de geanalyseerde boeken vertonen. Uit mijn analyses blijkt dat deze kenmerken in het

onderzoekscorpus in verwaarloosbare mate worden vertegenwoordigd. In *Boven* zijn geen kenmerken van de hedendaagse Nederlandse streekroman te vinden. In *JS* is sprake van volgende kenmerken: Ten eerste wordt er een negatieve relatie tussen een stad en een dorp geschetst, dat heb ik al in het vorige hoofdstuk 5.1 besproken. Ten laatste bekleedt in het leven van het dorpsgemeenschap godsdienst een belangrijke plaats. Godsdienstigheid lijkt bij een paar personages tamelijk diep ingeworteld, maar de hoofdpersoon blijft sceptisch tegen elke vorm van geloof dat geen voldoende antwoorden kan bieden. De kerk geldt in het algemeen als één van de voornaamste bindende instanties.

Andere kenmerken zijn in het onderzoekscorpus niet vertegenwoordigd: Rekening houdend met de geanalyseerde personages stel ik dat vrouwelijke personages, die in het onderzoekscorpus optreden, niet aan Schutte's stellingen voldoen. Uit de bestudering van de voor- en achternamen heb ik de conclusie getrokken dat haar stelling over de zoveel mogelijk Hollandse namen niet klopt. Een paar namen kunnen we tenminste sporadisch of zelfs exotisch aanduiden.

De ruimte die in de verhalen beschreven wordt, weerspiegelt de wereld van nu. Naar mijn mening zijn de auteurs erin geslaagd om het hedendaagse leven in een traditioneel romangenre te plaatsen zonder dat de verhalen hybride lijken. Op oer-Hollandse deugden, die zij ook benadrukt, wordt geen bijzondere focus gelegd. Op het vlak van motieven heb ik aangetoond dat het onderzoekscorpus geen stereotype motieven en figuraties vertegenwoordigt die we in veel van deze verhalen tegenkomen.

5.3. Van welke literaire eigenschappen kan er verder gesproken worden? Kunnen we spreken over een nieuwe traditie van de Nederlandse streekroman?

In het vorige hoofdstuk heb ik laten zien, welke traditionele en hedendaagse kenmerken van de streekroman in het onderzoekscorpus te vinden zijn. Nu zal ik even bespreken, van welke literaire eigenschappen er verder gesproken kan worden. Rekening houdend met de thematiek stel ik vast dat de streekroman een tamelijk grote ontwikkeling heeft ondergaan. Deze ontwikkeling is onvermijdelijk omdat tussen de oudere en de hedendaagse Nederlandse streekromans een kloof van meer dan vier decennia bestaat. De maatschappij is uiteraard geen statisch, wel een dynamisch zich ontwikkelend organisme. Maatschappelijke veranderingen en verschijnselen worden in de romans uiteraard gepresenteerd. Uit mijn analyses blijkt dat zowel de "oudere" thema's (handicap, overspel...) gerecycled worden als de nieuwe (eetstoornissen, schoonheidsideaal...) behandeld. De manier waarop de "oudere" thema's gezien worden, is

veranderd, vernieuwd. De maatschappij is toleranter geworden. Dit geldt vooral voor de verwerking van homoseksualiteit, promiscuïteit, die in principe geen maatschappelijk obstakel meer zijn, en integratie van buitenlanders. Er wordt over de betrokken figuren geroddeld, maar ze staan niet aan de rand van de dorpsgemeenschap. In tegenstelling tot Schutte stel ik dus vast dat de streekromans een weerspiegeling van het actuele leven zijn.

Wat in de besproken streekromans opvalt is, dat ze heel weinig overeenkomsten met hun hedendaagse literaire soortgenoten vertonen. Zowel aan *Joe Speedboot* als aan *Boven is het stil* kunnen overwegend de kenmerken van de traditionele Nederlandse streekroman toegeschreven worden. Met andere woorden hebben we hier te maken met de vertegenwoordigers van de hedendaagse Nederlandse streekroman die in de eenentwintigste eeuw de traditionele kenmerken konden behouden, maar tegelijkertijd weerspiegelt hij actuele maatschappelijke tendenties.

Op dit ogenblik is het te vroeg om de geanalyseerde boeken als vertegenwoordigers van de nieuwe traditie van de Nederlandse hedendaagse streekroman aan te duiden. Uit het twee romans tellende onderzoekscorpus is het absoluut onmogelijk om een definitieve conclusie te trekken. Het zal interessant zijn voor literatuurhistorici om verder na te gaan hoe de streekromanschrijvers zich binnen dit genre zullen vormen. Een groot aantal aspecten van dit genre zal in ieder geval een belangrijk onderwerp zijn voor andere studies die grondiger zijn dan een bachelorscriptie.

6. BIBLIOGRAFIE

6.1. Primaire bronnen

Bakker, Gerbrand.

2006 *Boven is het stil*. Amsterdam: Uitgeverij Cossee BV.

Wieringa, Tommy.

2006 *Joe Speedboot*. Amsterdam: De bezige bij.

6.2. Secundaire bronnen

Anbeek, Ton.

1990 *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985*. Amsterdam: Arbeiderspers.

Brems, Hugo.

2006 *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam: Bert Bakker.

Dautzenberg, Joseph Andreas.

1999 *Literatuur: geschiedenis en leesdossier*. Den Bosch: Malmberg, p. 180.

Edens, Edwin.

2012 'Ongelijkheid in het Oldambt.' In: *Het verhaal van Groningen*

<<http://www.hetverhaalvangroningen.nl/verhalen/ongelijkheid-in-het-oldambt>> (10-12-2012).

Fotheringham, William.

2012 *Merckx. Half mens, half fiets*. Antwerpen: De Bezige Bij, p. 10.

Gelderblom, Arie Jan.

1993 'Ceci n'est pas une pipe. Kunstgeschiedenis en semiotiek.' In: Halbertsma Marlite & Kitty Zijlmans. *Gezichtspunten: een inleiding in de methoden van de kunstgeschiedenis*. Nijmegen: SUN, p. 271-310.

Goemans, Anne-Gine.

2007 *Ziekzoekers*. Breda: De Geus.

Hendriksma, Martin.

2008 *Familievlees*. Breda: De Geus.

Herwig-Donker, Willeke.

2008 'Vlees noch vis.' In: *Recensie web*. <<http://recensieweb.nl/recensie/vlees-noch-vis/>> (22-12-2012).

Holtrop, Aukje.

2003 'Over het nut van de streekroman voor de literatuur'. In: *Tirade*. No. 400 Jrg. 47 .
<http://www.dbnl.org/tekst/_tir001200301_01/_tir001200301_01_0038.php> (04-06-2011).

Huisman, Joyce.

2006 *Het Boer zoekt vrouw kookboek: een jaar lang koken van het land*. Wormer: Inmerc.

Huylebroeck, Guy.

'Kraaiachtigen.' In: *Natuurpunt* [online].
<http://www.natuurpuntgent.be/snepartikels/jg11_nr1_lraaien.pdf> (21-11-2012).

Jockle, Clemens.

1995 'Christophorus' In: *Heiligen van alle tijden: levens, legenden, iconografie*. Baarn: Gooi en Sticht, p. 107.

Knuvelder, Gerardus Petrus Maria.

1973 *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Deel III*. Den Bosch: Malmberg. <http://www.dbnl.org/tekst/knuv001hand03_01/knuv001hand03_01.pdf>, (21-05-2012).

Krijtová, Olga en Hans Krijt.

1990 *Průvodce dějinami nizozemské literatury*. Praha: Panorama, p. 159-162.

Lodewick, Herman Joseph Marie Fernand.

1955 *Littéraire kunst*. Den Bosch: Malmberg, p. 39.
<http://www.dbnl.org/tekst/lode004lite01_01/> (14-06-2012).

Lurker, Manfred.

1999 *Slovník biblických obrazů a symbolů*. Praha: Vyšehrad, p. 117. Vert. van Wörterbuch biblischer Bilder und Symbole.

Mathijssen, Maritha.

1987 *Het literaire leven in de negentiende eeuw*. Leiden: Martinus Nijhoff, p. 91.

Niematz, Max.

2008 *Kromzicht*. Amsterdam: Contact.

Peppelenbos, Coen.

2011 'Interview: Tommy Wieringa over Joe Speedboot.' In: *Tzum literair weblog*.
<<http://www.tzum.info/2011/12/interview-tommy-wieringa-over-joe-speedboot/>>,
(06-03-2013).

Poe, Edgar Allan

1935 'De raaf door Edgar Allan Poe'. In: *De Gids*. Jaargang 99. Amsterdam: P.N. van Kampen & zoon.

<http://www.dbnl.org/tekst/_gid001193501_01/_gid001193501_01_0035.php>, (08-07-2013).

Rossbacher, Karlheinz.

1975 *Heimatkunstabewegung und Heimatroman: zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*. Stuttgart: Klett.

Schenkeveld – Van der Dussen, Maria. e.a. (red.)

1998 *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, in samenwerking met Martinus Nijhoff Groningen.

Schouten, Rob.

2008 'Schrijver zoekt boer'. In: *Trouw* [online].

<<http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/nieuws/article/detail/1295504/2008/02/16/Schrijver-zoekt-boer.dhtml>>, (12-04-2011).

Schutte, Xandra.

1998 'Rozen en doornen.' In: *De Groene Amsterdammer* [online].

<<http://www.groene.nl/1998/11/rozen-en-doornen>> (21-03-2012).

Siebelink, Jan.

2005 *Knielen op een bed violen: roman*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Sintobin, Tom.

2006 'schamel stuk mens'? Handicap in regionale literatuur uit de eerste helft van de twintigste eeuw. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Jaargang 122.

Uitgeverij Verloren: Hilversum 2006, p. 309-327.

<http://www.dbnl.org/tekst/_tij003200601_01/_tij003200601_01_0024.php>, (05-07-2013).

Sintobin, Tom.

2010 "Riet zegt ik kan altijd". Gerbrand Bakker en het 'neoregionalisme'. In: *Ons Erfdeel*.

Nr. 2, p. 154-157.

Stoffelsen, Daan.

2008 'Bedreiging van de dorpsvrede.' In: *Recensieweb* [online].

<<http://recensieweb.nl/recensie/bedreiging-van-de-dorpsvrede/>>, (26-05-2008).

Van Bork, G.J., D. Delabastita, H. Van Dorp en G.J. Vis.

2012 *Algemeen letterkundig lexicon*, p. Praagse school.

<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/> (13-01-2013).

Van Bork, G. J., H. Struik, P. J. Verkruisse, G. J. Vis.

2002 *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*. Amsterdam.

<http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/>, (13-03-2013).

Van Boven, Erica. en G. Dorleijn

2003 *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum:

Coutinho.

Van Buuren, Johanna Maria.

2005 *De taal van het hart: retorica en receptie van de hedendaagse streekroman*.

Rijksuniversiteit Groningen, <<http://irs.ub.rug.nl/ppn/271274778>>, (20-03-2012).

Van de Coevering, Ricus.

2007 *Sneeuweieren*. Amsterdam: Van Genneep.

Vanderlinden, Johan.

2001 'De verloren controle over het eetgedrag bij boulimie.' In: *UZ Leuven*.

<<http://www.uzleuven.be/psychiatrie/de-verloren-controle-over-het-eetgedrag-bij-boulimie>>, (23-3-2013).

Van der Zijl, Annejet

2007 *Sonny Boy*. 18e dr. Amsterdam: Nijgh, p. 12.

Van Gorp, Hendrik, Dirk Delabastita en Ghesquiere, Rita. Van Uffelen, Herbert.

2007 *Lexicon van literaire termen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Van Uffelen, Herbert.

1987 'Nederlandse literatuur in Duitse vertaling.' In: *Ons Erfdeel* [online]. Rekkem: Stichting Ons Erfdeel, 1/1987, p. 445,

<http://www.dbnl.org/tekst/_ons003198701_01/_ons003198701_01_0141.php>, (26-04-2012).

Van Wageningen, Gerda

1996 *Geen roos zonder doornen*. Amsterdam: Zomer & Keuning Familieromans.

Vullings, Jeroen

2008 'Klazien is met jong geschopt.' In: *Vrij Nederland*. <<http://www.vn.nl/Standaard-Media-Pagina/Kromzicht-Max-Niematz.htm>>, (22-12-2012).

Zwaenepoel, Tom

2008 'Christoforus: De Christusdrager.' In: *Het Heiligenboek*. Tiel: Uitgeverij Lannoo, p. 57-58.

6.3. Internetbronnen

Annelore Kodde: Theaterbiografie', <<http://www.annelorekodde.nl/theaterbiografie.html>>, (28-12-2012).

'Boek Boven is het stil wordt verfilmd.',
<<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3352/boeken/article/detail/3075212/2011/12/13/Boek-Boven-is-het-stil-wordt-verfilmd.dhtml>>, (05-11-2012).

'Bonte kraai',
<http://www.vogelbescherming.nl/vogels_kijken/vogelgids/zoekresultaat/detailpagina/q/vogel/13/tab/Informatie>, (21-11-2012).

'Boven is het stil: De toneelversie van het bejubelde romandebuut van Gerbrand Bakker.',
<<http://www.hetvervolg.nl/html/bovenishetstil.html>>, (05-11-2012).

'Dakar Rally' <http://en.wikipedia.org/wiki/Dakar_Rally#Complete_list_of_routes>, (07-07-2013).

'Een dolgedraaide wereld: modernisme in het proza: Aan het begin van de eeuw staat nog vast waar het lot ons naartoe zal voeren.',
<<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/20ste/literatuurgeschiedenis/lg20002.html>>, (11-04-2012).

'Feiten en cijfers boulimia nervosa', <<http://www.trimbos.nl/onderwerpen/psychische-gezondheid/boulimia-nervosa/feiten-en-cijfers>>, (20-03-2013).

'Geschiedenis van Vrouwen van Nu', <<http://vrouwenvannu.nl/landelijk/geschiedenis-van-vrouwen-van-nu>>, (16-01-2013).

'Het Vervolg', <http://www.hetvervolg.nl/index_2.html>, (28-12-2012).

'Hey Joe' <http://en.wikipedia.org/wiki/Hey_Joe>, (10-02-2013).

‘Iedereen zijn eigen hokje’,

<<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/20ste/thema/lg20081.html>>, (11-04-2012).

‘Jan Siebelink wint AKO Literatuurprijs 2005.’

<http://www.nlpvf.nl/nl/nieuws/prijs/jan_siebelink_wint_ako_literat.php>, (10-12-2012).

‘Kraaien’. <<http://nl.wikipedia.org/wiki/Kraaien>>, (17-11-2012).

‘Longlist: 2009’. <<http://www.librisliteratuurprijs.nl/2009>>, (22-12-2012).

‘Uitgeverij Cossee: Boven is het stil’, <<http://www.uitgeverijcossee.nl/boek/Boven-is-het-stil-T32.php>>, (03-04-2013).